

JURIDISKA FAKULTETEN

vid Lunds universitet

Familjehemmens rättsliga ställning

Socialrättslig uppsats

Av Joes Bjerg

Handledare

Titti Mattsson

Familjehemmens rättsliga ställning

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	4
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING, METOD OCH DISPOSITION	6
1.1 Inledning.....	6
1.1.1 Dom tog "våra" barn	6
1.1.2 Varför är en utveckling nödvändig?	6
1.1.3 Uppsatsens perspektiv	7
1.1.4 Uppsatsens syfte	7
1.1.5 Problemställning och arbetsfrågor.....	8
1.2 Metod och metodiska svårigheter i samband med uppsatsen	8
1.3 Disposition.....	9
2 BAKGRUND OM FAMILJEHEMMEN	10
2.1 Vad är ett familjehem.....	11
2.2 Omfattningen av familjehemsvården.....	12
2.3 Vem är familjehemsföräldrarna	12
2.4 Hur fungerar omhändertagandet av barn.....	12
2.5 Vilka barn placeras	13
2.6 Varför används familjehem vid omhändertagande av barn	13
2.7 Grundläggande principer och de biologiska föräldrarnas roll.....	14
2.7.1 Grundläggande principer i samband med omhändertagande	14
2.7.2 Barnets grundläggande rättigheter	15
2.7.3 Barnets bästa ska alltid komma först	15
2.7.4 De biologiska föräldrars roll	15
2.8 Finns det utrymme för rättigheter till familjehemsföräldrarna?	16
3 FAMILJEHEMMENS SITUATION	18
3.1 Intervjuerna och intervjuernas begränsningar.....	18
3.2 Hur upplever familjehemmen sin egen funktion i relation till barnet?	18
3.3 Finns det någon "rättslig ställning" för familjehemmen alls?	19
3.4 Var finns de relevanta problemställningar för familjehemmen?	19

4 ANALYS: VILKA RÄTTIGHETER HAR FAMILJEHEMMEN	21
4.1 Familjehemmens arbetsvillkor	21
4.1.1 Manglande reglering vid lag och ingen plikt till avtal.....	21
4.1.2 Vårdplan och genomförandeplan.....	23
4.1.3 Familjehemmens arbetsvillkor	25
4.1.4 Utbildning och handledning	28
4.2 Villkor medan placeringen pågår.....	30
4.2.1 Rätten till inflytande på barnets vardag.....	30
4.2.2 Umgängesfrågor	32
4.3 Villkor i samband med placeringens upphörande.....	34
4.3.1 Beslut om omplacering alternative hemflyttning	34
4.3.2 Flyttningsförbud och övervägande om vårdnadsöverflyttning.....	35
4.4 Klagomöjligheter	37
4.4.1 Familjehemmens möjlighet att överklaga beslut.....	37
5 SAMMANFATTANDE OCH DISKUSSION	39
5.1 Sammanfattande: Hur är familjehemmens rättsliga ställning?	39
5.2 Diskussion: De olösta frågorna inom familjehemsvården.....	39
5.3 Avslutning.....	41
6 KÄLLFÖRTECKNING	42
7 BILAGA 1: Material som används vid utarbetelsen av avsnitt 3.....	46

SAMMANFATTNING

Uppsatsen syftar till att synliggöra frågeställningar kring familjehemmens rättsliga ställning som annars ofta är frånvarande i debatten kring vård av barn.

Detta görs dels vid en överordnad sammanfattning av ett flertal problemställningar som är relevanta för familjehemmens rättsliga ställning (avsnitt 3). Sammanfattningen utarbetas på bakgrund av bland annat intervjuer med relevanta aktörer inom familjehemsvården och en översiktlig analys av annat relevant material.

Dels vid en mera utförlig behandling av ett antal utvalde problematiker (avsnitt 4). Härvid synliggörs bland annat att familjehemmen båda saknar en lagstadgad rätt till skriftliga avtal och tidsensliga arbetsvillkor i överensstämmelse med de krav uppdragen ställer. Ytterligare synliggörs det hur familjehemmen saknar rätt till inflytande på de placerade barnens vardag och på beslut om omplacering respektive hemflyttning av de placerade barnen. Samt hur familjehemmen som uppdragstagare för socialnämnden saknar rätt att överklaga beslut i relation till uppdraget med det placerade barnet.

Det konkluderas därför att familjehemmen, förutom de rättigheter som avtalsenligt kan grundas på uppdragsavtalet med socialnämnden, i stort lämnas utan rättigheter över huvudtaget.

På bakgrund av denna slutsats framdras slutligen ett antal olösta frågeställningar och paradoxer inom familjehemsvården, som bör lösas om familjehemmen i framtiden skall kunna erbjuda de utsatta barnen den hjälp och det stöd som de behöver.

FÖRKORTNINGAR

AL	Lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
FB	Föräldrabalken (1949:381)
FL	Förvaltningslagen (1986:223)
FPL	Förvaltningsprocesslagen (1971:291)
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
SoF	Socialtjänstförordningen (2001:937)
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)

1 INLEDNING, METOD OCH DISPOSITION

1.1 Inledning

1.1.1 Dom tog "våra" barn

"Det handlar om två små barn som tvångsomhändertagits från sin biologiska mamma och under fyra år varit placerade i ett omvittnat väl fungerande familjehem. Från det familjehemmet rycktes syskonen plötsligt bort, helt utan förvarning. Istället satsade socialtjänsten på att återbörda barnen till en mamma, som flyttar från ena stället till det andra och som delar sitt nya liv med en man som avtjänat sex fängelsestraff för misshandel, en gång för sexuellt utnyttjande – och som dessutom haft besöksförbud till tre olika kvinnor"

SVT.se, 20 oktober 2010¹

SVT:s dokumentär skildrade 20 oktober 2010 hur ett familjehem i Marks Kommun 28 oktober 2009 framtogs sina två fosterbarn som hade varit placerade hos familjen under fyra år². De två syskonen, en pojke på 5 år och en flicka på 4 år, hade bott så gott som hela sitt liv hos familjehemmet och endast haft umgänge med den biologiska mamman i begränsat utsträckning under placeringen. Det till trots flyttades barnen plötsligt ifrån fosterhemmet utan varsel under hänvisning till samarbets- svårigheter.

Fallet från Marks Kommun har aktualiserat en debatt som annars ofta glöms när omhändertagandet av barn och unga diskuteras. Nämligen familjehemmens rättsliga ställning. Eller kanske rättare: Familjehemmens avsaknad på rättigheter.

Frågeställningar som lyfts fram av medier, familjehemsorganisationer och inte minst av familjehemsmamman i fallet från Marks Kommun har bland annat varit vem som bäst tillvaratar det omhändertagna barnets bästa, behovet av ett oavhängigt ombud för barnet, saknaden av klagomöjligheter för familjehem, vilka konsekvenser det ska ha om myndigheter begår fel och vilka arbetsvillkor som familjehem generellt ska ha³.

1.1.2 Varför är en utveckling nödvändig?

Placeringen av omhändertagna barn i privata familjehem motiveras i förarbetena till SoL med att de placerade barnen ges en vård som ligger nära ett normalt sätt att leva på. Dessutom betonas den nära anknytning som uppstår mellan familjehemsföräldrarna och det placerade barnet. Och just den nära anknytningen som uppstår anges vara en förutsättning för barnets utveckling till *"en trygg, harmonisk och välfungerande människa"*⁴. Samtidigt anses generellt kontinuitet vara en förutsättning för uppbyggandet av de trygga och förtroendefulla relationer som barnet är i behov av⁵.

Anmärkningsvärd är i denne sammanhang att barn som omhändertas utgör en utsatt grupp, som ofta har upplevt att sviktas av vuxna och som i många fall saknar en tillräckligt bra anknytning till de bio-

¹ Citat från artikeln: "Allvarliga fel begicks när syskon rycktes från familjehem", publicerad på www.svt.se 20 oktober 2010, källa: http://svt.se/2.144014/1.2200092/allvarliga_fel_begicks_nar_syskon_rycktes_fran_familjehem

² SVT Dokumentären "De förlorade barnen" visades 20 oktober 2010

³ Se t.ex. hemsidan www.barnmisshandelavmyndighet.se, samt familjehemsmammans blogg på www.fostermamman.blogspot.com

⁴ Framgår av förarbetena till SoL enligt SOU 2000:77 s 62. Se dessutom SOU 2000:77 s 81: Det framförs här att det finns risker för att barnets utveckling och hälsa skadas om barnet inte dels inte har en tillitsfull relation till en vuxen person som ger trygghet, dels inte har möjlighet att knyta an till sina vårdare utan plötsliga och oförutsägbara separationer

⁵ Se t.ex. Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 182

logiska föräldrarna. Om inte familjehemsföräldrarna får möjlighet att knyta an till det placerade barnet utan förbehåll har barnet därför oftast ingen att knyta an till. Tillsvarande vill en flyttning av ett barn som har uppnått en nära anknytning till familjehemsföräldrarna medföra ännu en svikt för barnet, som riskerar helt att tappa förtroendet för vuxna.

I samband härmed resar det uppmärksammade fallet från Marks Kommun ett flertal frågor kring nuvarande utformningen av svenska familjehemsvården.

För hur förväntas familjehemsföräldrarna att kunna knyta helhjärtad an till ett placerat barn som riskerar plötsligt att omplaceras utan förvarning och utan efterföljande kontakt mellan barnet och familjehemsföräldrarna? Och hur skall man som familjehemsförälder kunna erbjuda en förälderliknande relation om man alldeles saknar inflytande på de beslut som träffas kring barnet?

Och inte minst: Vem är närmast att tillvarata "barnets bästa"? De familjehemsföräldrar som har gett omsorg till barnet i flera år eller den socialsekreterare som bara har träffat barnet ett fåtal gånger under en kortare tidsperiod?

1.1.3 Uppsatsens perspektiv

Uppsatsen har som perspektiv att det som utgångspunkt vill vara till barnets bästa att alla vuxna med en nära anknytning till barnet ges möjlighet att ta ansvar för och medverka till en god och trygg uppväxt för barnet. Detta medför att inte bara biologiska relationer utom också sociala relationer ska erkännas som viktiga för barnet. Avgörande ska inte vara de vuxnas synsätt men barnets egna åsikter och behov.

I samband härmed ska det förtydligas att lösningen inte behöver vara "antigen eller". Däremot behöver det erkännas att ett barn kan ha nära anknytning till fler än två föräldrar och att nära familjerelationer kan ha ett otal olika utformningar. Ur detta perspektiv utesluter stärkta rättigheter för familjehemsföräldrarna inte upprätthållandet av en bra relation mellan barnet och de biologiska föräldrarna. Tvärtom kan den optimala lösningen för det omhändertagna barnet vara erkännandet av ett "trebenat föräldraskap", där både biologiska föräldrar, familjehemsföräldrar och socialsekreterare ges möjlighet att engagera sig och ta ansvar för att tillvarata barnets bästa.

1.1.4 Uppsatsens syfte

Uppsatsen syftar till att synliggöra frågeställningar kring familjehemmens rättsställning som annars ofta är frånvarande i debatten kring vård av barn. Det påvisas hur familjehemmen i stort lämnas utan rättigheter över huvudtaget.

I samband härmed syftar uppsatsen till att diskutera och problematisera om det nuvarande systemet, där familjehemsföräldrar i stort lämnas utan rättigheter, verkligen är ändamålsenligt i belysning av att omhändertagandet ska säkra "*barnets utveckling till en trygg, harmonisk och välfungerande människa*"⁶.

⁶ Framgår av förarbetena till SoL enligt SOU 2000:77 s 62

1.1.5 Problemställning och arbetsfrågor

På bakgrund av uppsatsens syfte har följande överordnade problemställning fastlagts:

Hur är familjehemmens rättsliga ställning?

För att kunna svara på den överordnade problemställning har denna uppdelats i tre olika arbetsfrågor som sökas besvarat i uppsatsen:

1. Hur upplever familjehemmen sin egen situation? (avsnitt 3)
2. Var är lagstiftningen problematisk ur familjehemmens synpunkt? (avsnitt 3)
3. Vilka rättigheter har – eller saknar - familjehemmen? (avsnitt 4)

1.2 Metod och metodiska svårigheter i samband med uppsatsen

Uppsatsen är skrivit med utgångspunkt i den vanliga rättsdogmatiska metoden, där fokus är på gällande rätt. Uppsatsens analys i avsnitt 4 formas därför som en genomgång av gällande rätt inom ett antal utvalde områden med relevans för familjehemmens rättsliga ställning.

Familjehemmens rättsliga ställning regleras emellertid enbart i mycket begränsat utsträckning direkt i lagstiftningen. Tvärtom karakteriseras familjehemmen i ganska vid utsträckning vid inte att ha någon lagstadgade rättigheter varken i relation till deras uppdrag som familjehem eller i relation till förhållandet mellan familjehemmet och det placerade barnet.

Då familjehemmen tillika inte har partsställning i frågor kring barnet och familjehemsplaceringen i övrigt, finns inte heller rättsfall som belyser avgränsningen av familjehemmens rättigheter.

Analysen har därför, i vidare utsträckning än vid en traditionell rättsdogmatisk analys, formats som en genomgång av mjukare rättskällor, där offentliga utredningar, doktrin och förarbeten i form av propositioner har haft störst vikt.

Dessutom har avsaknaden av hårda rättskällor kring familjehemmens rättigheter gett anledning till att analysen främst har formats som en genomgång av vilka rättigheter som inte gäller för familjehemmen. Detta har medfört en svårighet att avgränsa vilket material och vilka problemställningar som är relevanta för framställningen av familjehemmens rättsliga ställning.

Detta har lösts vid att infoga avsnitt 3 i uppsatsen. Här görs en sammanställning av de problematiker som har framkommit vid en bred genomgång av olika tidningsartiklar, remissvar från familjehemsorganisationer till LBU-lagförslaget, fyra av statens offentliga utredningar från 2000talet och fem intervjuar med relevanta aktörer inom familjehemsvården.

Härvid har framkommit ett flertal olika problemställningar kring familjehemmen som redovisas i avsnitt 3.3. Dessa kan inte ses som uttryck för vilka problemställningar som är viktigast och framställningen kan inte heller anses omfatta alla relevanta problemställningar. Funktionen är däremot att synliggöra och lyfta fram ett flertal problemställningar som gemensamt kan ge en bild av familjehemmens generelle avsaknad av rättigheter.

1.3 Disposition

Uppsatsen har delats upp i fyra olika huvudavsnitt.

Det första huvudavsnittet, avsnitt 2, syftar till att dra fram väsentliga fakta kring familjehemmen, de placerade barnen och bakgrunden för omhändertagande av barn. Ytterligare innehåller avsnittet en genomgång av de hänsyn till barnen och de biologiska föräldrarna som är relevanta vid en diskussion av familjehemmens egna rättigheter och utrymmet att förbättra familjehemmens rättsliga ställning.

Det andra huvudavsnittet, avsnitt 3, syftar till att inringa de problemställningar som är relevanta i relation till analysen av familjehemmens rättsliga ställning.

Det tredje huvudavsnittet, avsnitt 4, är uppsatsens analysavsnitt. Syftet är att synliggöra den rättsliga regleringen som gäller inom ett antal utvalde analysområden med relevans för familjehemmen. Det rör sig om dels familjehemmens avtalsgrundval och arbetsvillkor, dels familjehemmens rättigheter och inflytande i samband med olika beslut kring de placerade barnen.

Det fjärde huvudavsnittet, avsnitt 5, syftar till att sammanfatta de resultat som framkommit i analysen och härvid ge ett svar på uppsatsens överordnade problemställning om familjehemmens rättsliga ställning. Ytterligare finns i avsnitt 5 en diskussion och problematisering av huruvida det nuvarande systemet faktiskt kan anses vara till de placerade barnens bästa.

2 BAKGRUND OM FAMILJEHEMMEN

Svenska familjehemsvården har historiskt utvecklats från på 1800talet att primärt vara en billig och enkel lösning för kommunerna till på början av 2000talet att vara den lösning som räknas bäst tillgodose de placerade barnens behov av att leva i en trygg, familjeliknande relation⁷.

De placerade barnen har alltid befunnit sig i en mycket utsatt position och redan på slutet av 1800talet redogjorde en statlig kommitté för omfattande missförhållanden inom sociala barnvården, där t.ex. fosterbarn användes som en supplerande inkomstkälla för personer utan jobb⁸.

Även att mycket har gjorts sen dess för att stärka de placerades barns ställning har vid Vanvårdsutredningen (SOU 2009:99) dokumenterats att tidigare tiders övergrepp på fosterbarnen har upprepats under hela 1900talet⁹.

Detta ska ses i samband med barnens avsaknad av en självständig rättslig ställning. På så sätt var de placerade barnen fram till början av 1980-talet utan självständiga rättigheter och räknades enbart som en del av den biologiska familjen. Utgångspunkten för regleringen var därför föräldrarätten och beslut om tvångsvård ansågs t.ex. inte röra barnet självt utan dess föräldrar¹⁰.

Med införandet av socialtjänstlagen (1980:620) (SoL) och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1980:621) (LVU) har dock etablerats ett synsätt på de placerade barnen som särskilda individer med egna rättigheter. Denna utveckling tog sin början redan med erkännandet av barns särställning i svenska sociallagstiftningen på början av 1900talet, men har först manifesterats reellt i svensk socialrätt med införandet av dels SoL och LVU, dels FN:s konvention om barnets rättigheter¹¹.

Till trots för såväl dokumentationen av tidigare tiders övergrepp på fosterbarn, som det ökade fokus på barnens självständiga rättigheter, kvarstår det faktum att familjehemsvården i sin nuvarande inriktning fortfarande inte i tillfredsställande utsträckning tillgodoser de placerade barnens behov av att leva i en trygg, familjeliknande relation. Detta har på början av 2000-talet uppmärksamats i fyra statliga utredningar¹² och varit debatterat i svenska mediedebatten i ett flertal fall¹³.

Innevarande avsnittet syftar till att avgränsa familjehemmens roll i systemet för omhändertagande av barn och unga, och utgör en bakgrund för den senare analysen av familjehemmens rättsliga ställning i avsnitt 3 till 5.

⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 32-33

⁸ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 33

⁹ SOU 2009:99 Vanvårdsutredningen s 24-32; Av 404 tidigare fosterbarn från perioden 1920 till sent 1990-tal som intervjuats uppger 87 % att de varit utsatta för försummelse i form av otillräcklig omvårdnad, otillräckligt tillsyn och otillräcklig skolgång. Dessutom har barnen i vid utsträckning utsatts för övergrepp i olika former. T.ex. uppger nästan hälften att de varit utsatta för fysiskt våld med tillhygge, 75 % att de varit utsatta för övrigt fysiskt våld, och 61 % av kvinnorna respektive 42 % av männen att de varit utsatta för sexuella övergrepp. Ytterligare uppger drygt hälften att de varit utnyttjade i hårt fysiskt arbete.

¹⁰ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 35

¹¹ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 32-33

¹² I perioden 2000-2010 har utförts fyra statliga utredningar med omhändertagna barn som ämne: SOU 2000:77: Omhändertagna - Samhällets ansvar för utsatta barn och unga, SOU 2005:81: Källan till en chans – nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården, SOU 2009:68: Barnskyddsutredningen: Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU), och SOU 2009:99: Vanvårdsutredningen – Vanvård i social barnvård under 1900-talet

¹³ T.ex. den mycket uppmärksamade TV-dokumentären "Stulen Barndom" i november 2005, och det ovanför beskrivna fallet från Marks Kommun, som beskrevs i SVT-dokumentären "De förlorade barnen" i oktober 2010

2.1 Vad är ett familjehem

Ett familjehem definieras enligt SoF 3 kap. 2 § som *"ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran eller vuxna för vård och omvårdnad och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt"*. Att verksamheten inte får bedrivas yrkesmässigt betyder att familjehemsverksamheten i motsats till den institutionaliserade vården inte får *"bedrivas kontinuerligt i förvärvssyfte"*¹⁴. Avgränsningen av *"kontinuerligt i förvärvssyfte"* framgår emellertid inte klart av svenska lagstiftningen¹⁵.

Anmärkningsvärd i innevarande sammanhang är dock att flertalet familjehemsföräldrar jobbar antingen deltid eller inte alls, medan att bara 28 % jobbar heltid¹⁶. Inom varje familjehem finns det alltså genomsnittligt 1,44 förälder som inte jobbar heltid även att familjehemmet inte får ha förvärvssyfte.

Denna påfallande skillnad mellan den legala definitionen och den faktiska situationen är förmodligen uttryck för motsatsen mellan en traditionell uppfattelse av familjehemmen som vanliga hem och utvecklingen mot en professionalisering av familjehemmen¹⁷. Familjehemmen ställs således idag överfor alltmer krävande uppdrag med mycket vårdkrävande barn, som kräver en större insats av familjehemsföräldrarna¹⁸. Samtidigt kan ökat fokus på barnen som aktörer med självständiga rättigheter förväntas medverka att öka de krav som ställs på familjehemmen.

I den nationella handlingsplanen för den sociala barn- och ungdomsvården *"Källan till en chans"* från 2005 anfördes dessutom just denna motsats som en av orsakarna att det har blivit svårare att rekrytera tillräckligt med kvalificerade familjehem¹⁹. Det anfördes på så sätt att det idag är vanligt att båda föräldrarna arbetar och att det därför kan *"saknas utrymme att ta emot ett barn som behöver vård och fostran"* då *"många av de barn som placeras har svåra problem som kräver stora insatser av familjehemsföräldrarna"*²⁰.

Egendomligt är att det således åt ena sidan erkänns från officiellt håll att det finns en motsats mellan att ha heltidsarbete och möjligheten till att vara familjehemsförälder. Och åt andra sidan fasthålls en legal definition av familjehemsverksamheten i SoF 3 kap. 2 § som verksamhet som inte har ett förvärvssyfte.

¹⁴ SOU 1994:139 s 544, SOU 2009:68 s 402-403 och SOU 2005:81 s 209

¹⁵ I SOU 2005:81 s 209 behandlas begreppet *"Yrkesmässigt"*: *"Enligt uttalande i förarbetena avses med yrkesmässig verksamhet sådan verksamhet som bedrivs kontinuerligt och i förvärvssyfte. Vad som menas med förvärvssyfte uttalas inte närmare. Socialstyrelsen har i en skrivelse till regeringen (Dnr S2004/4415/ST), som Regeringskansliet överlämnat till kommittén, bland annat påtalat att det därför råder en betydande osäkerhet om gränserna för tillståndsplikt och anför följande. En särskild aspekt är den avgränsning begreppet innebär mellan institutionsvård och vård i familjehem. När två personer på heltid ägnar sig åt att vårda ett placerat barn torde det vara att anse som kontinuerlig verksamhet som bedrivs i förvärvssyfte. Verksamhet i form av ett yrkesmässigt bedrivet familjehem ryms dock inte inom dagens reglering". Samtidigt anfördes att "begreppet förvärvssyfte förekommer i skatterätten som ett av flera kriterier vid bedömningen av om en verksamhet är att betrakta som näringsverksamhet. Med förvärvssyfte avses i detta sammanhang att verksamheten skall ge någon form av ekonomiskt utbyte; det skall finnas ett vinstsyfte"*

¹⁶ Enligt en enkätundersökning som utfördes av SCB i samband med SOU 2005:81 svarade 28 procent av familjehemsföräldrarna att de förvärvsarbetade heltid, 37 procent att de arbetade deltid och att 34 procent att de inte förvärvsarbetade alls. Se SOU 2005:81 s 206-209

¹⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 49

¹⁸ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 48

¹⁹ SOU 2005:81 s 210-211. Se dessutom SOU 2009:68 s 405

²⁰ SOU 2005:81 s 211

2.2 Omfattningen av familjehemsvården

Utgångspunkten i lagstiftningen är att omhändertagna barn först och främst ska placeras i privata familjehem om sådan möjlighet finns²¹. Detta medför att familjehem är den vanligaste placeringsformen i Sverige och utgör 70 % av all dygnsvård för barn och unga²².

Det samlade antal placerade barn och unga i familjehem utgör drygt 11000²³ fördelad på uppskattningsvis 8000 aktiva familjehem²⁴. Ur ett historiskt perspektiv är antalet barn och unga som familjehem placeras relativt lågt idag jämfört med tidigare tider²⁵. Men samtidigt ses en utveckling där familjehemmen får ta emot allt fler vårdkrävande barn och unga med särskilda problematiker²⁶.

2.3 Vem är familjehemsföräldrarna

Familjehemmen registreras inte nationellt och det saknas därför specifika upplysningar om vem som väljer att åta sig uppdraget som familjehemsförälder. En större undersökning som genomfördes 2001²⁷ har dock visat att familjehemsföräldrarna huvudsakligen tillhör arbetarklassen eller lägre medelklassen, har en lägre utbildningsnivå än befolkningen i övrigt, bor på en mindre ort och har en låg andel förvärvsarbetande kvinnor²⁸. Som beskrivit ovanför gäller att flertalet familjehemsföräldrar jobbar antingen deltid eller inte alls, medan att bara 28 % jobbar heltid²⁹.

Tidigare undersökningar har dessutom visat att familjehemsföräldrarna typiskt åtar sig uppdrag när de egna barnen har vuxit upp och därför ofta är äldre än andra föräldrar med barn i samma ålder. Samt att de flesta familjehemsföräldrar lever i stabila äktenskap, där kvinnan har en stark ställning inom familjen³⁰. Ytterligare har det anförts att familjehemsföräldrar ofta är *”personer med ett socialt intresse och en känsla för solidaritet med mindre lyckligt lottade medmänniskor”*³¹.

Anmärkningsvärd är att det har blivit allt svårare att rekrytera familjehem. Detta orsakas bland annat av att många moderna familjer, där båda föräldrarna arbetar, saknar utrymme för att ta emot vårdkrävande barn, samt av att många av de placerade barnen kräver stora vårdinsatser³².

2.4 Hur fungerar omhändertagandet av barn

Omhändertagandet av ett barn kan ske antingen som frivillig vård med stöd i 6 kap. SoL eller som tvångsvård med stöd i 2 och 3 §§ LVU. Utgångspunkten för båda vårdformerna är socialnämndens – och därmed samhällets - ansvar att säkra barn en *”god vård och fostran och i övrigt gynnsamma uppväxtförhållanden”*³³ i fall där barnets vårdnadshavare inte klarar av att ge en sådan vård och fostran.

²¹ SOU 2009:68 s 403

²² Per 1 november 2008 enligt SOU 2009:68 s 404

²³ Per 1 november 2008 enligt SOU 2009:68 s 404

²⁴ Uppskattat antal på början av 2000-talet enligt SOU 2009:68 s 404

²⁵ SOU 2009:68: T.ex. var 37000 svenska barn placerade i familjehem på 1920-talet. Minskningen från 1920-talet och framåt berodde på en generell förbättring av levnadsförhållanden. På 1990-talet var antalet runt 10000.

²⁶ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 48

²⁷ Höjer, Ingrid, Fosterfamiljens inre liv, 2001

²⁸ Undersökningens resultat refereras i SOU 2009:68 s 405

²⁹ Enligt en enkätundersökning som utfördes av SCB i samband med SOU 2005:81 svarade 28 procent av familjehemsföräldrarna att de förvärvsarbetade heltid, 37 procent att de arbetade deltid och att 34 procent att de inte förvärvsarbetade alls. Se SOU 2005:81 s 206-209

³⁰ Forskningsresultat återgett i artikeln *”Den belönande utmaningen – om att vara fosterförälder”* av Ingrid Höjer, i tidningen Nordiskt socialt arbeid, nr. 2 2002, s 77

³¹ A.a. s 77. Se också SOU 2005:81 s 211

³² Se t.ex. Prop. 2006/07:129 s 55, och SOU 2005:81 s 210-211

³³ Formuleringen finns i 6 kap. 7 § SoL

Omhändertagandet bygger som utgångspunkt på frivillighetsprincipen och vården ska om möjligt ske enligt 6 kap. SoL med samtycke från vårdnadshavaren alternativt barnet om denna är fyllt 15 år³⁴.

De fall där omhändertagande av ett barn kan komma på tal är de s.k. miljöfallen enligt 2 § LVU och de s.k. beteendefallen enligt 3 § LVU. Gemensamt för de två bestämmelser gäller att det ska finnas en *"påtaglig risk för att den ungas hälsa eller utveckling skadas"*³⁵. Det gäller således att det ska finnas en konkret begrundat, objektiv och konstaterbar risk, som inte är av övergående eller mindre betydande karaktär³⁶.

Orsakarna kan enligt formuleringen av 2 § LVU vara *"fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet"*. Samt enligt formuleringen av 3 § LVU *"om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroende framkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende"*.

I fall socialnämnden beslutar att ett barn ska omhändertas är det socialnämnden som ansvarar för att barnet tas emot i ett familjehem eller i ett hem för vård och boende enligt 6 kap. 1 § 1 pkt. SoL. Dessutom är det socialnämnden som herefter ansvarar för att barnet får *"god vård"* enligt bestämmelserna i 6 kap. 1 § 3 pkt. SoL och 6 kap. 7 § SoL. Dessutom är det socialnämnden som har en skyldighet fortlöpande att följa barnets vård i familjehemmet enligt 5 kap. 1b § SoF.

2.5 Vilka barn placeras

De barn som placeras är generellt utsatta barn som på något sätt har utsatts för brister i sitt vårdbehov. Detta kan t.ex. vara att barnet utsatts för systematiska kränkningar, sexuellt utnyttjande eller att barnet generellt missköts i fråga om hygien, kläder eller mat³⁷. Många av barnen har således upplevt att sviktas av vuxna som inte har förmått att uppfylla barnens behov av en trygg och god fostran. De omhändertagna barnen har ofta föräldrar som befinner sig i en socialt utsatt position och t.ex. har psykiatriska eller missbruksproblem³⁸.

Dessutom gäller att en allt större andel av barnen själva är vårdkrävande, med t.ex. psykiatriska problematiker³⁹.

2.6 Varför används familjehem vid omhändertagande av barn

*"Att barn som inte kan tas hand om av sina föräldrar har rätt till en familj är för övrigt sedan länge erkänt och praktiserat i vårt land. Det har varit den svenska policyn alltsedan 1785 då vår första fosterhemsstadga kom. Den uttryckte att barn har det mycket bättre hos fosterfamiljer än på institutioner. Denna insikt bekräftades senare av barnforskningen där man kunde konstatera att små barn på barnhem för mycket illa och t.o.m. dog om de inte fick en nära känslomässig anknytning till någon. Det visades i ett arbete av Spitz redan 1946 och har bekräftats av senare forskning"*⁴⁰

³⁴ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 351

³⁵ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 358-371

³⁶ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 358

³⁷ Prop. 2002/03:53 s 34f., och Mattsson, Titti, Barnet och rättsprocessen, Juristförlaget i Lund, 2002, s 70-71

³⁸ SOU 2009:68 s 457

³⁹ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 48 och Prop. 2006/07:129 s 55. Se dock också SOU 2009:68 s 402, där det anföras att det inte objektivt kan dokumenteras att vårdbehoven generellt har blivit svårare.

⁴⁰ SOU 2000:77 s 62-63

Ett framträdande motiv bakom placering av barn i familjehem är att familjehemsvården ger möjlighet för en nära anknytning mellan familjehemsföräldrarna och det placerade barnet. En sådan nära anknytning räknas enligt motiven till SoL vara *"en förutsättning för barnets utveckling till en trygg, harmonisk och välfungerande människa"*⁴¹. Familjehemsföräldrarnas uppdrag är därför att *"ta hand om barnet på det sätt som ett barns föräldrar normalt gör d.v.s. att fungera som goda föräldrar"*⁴².

Anknytningen anses särskild viktig då omhändertagna barn behöver kompenseras för tidigare brister i anknytningen till vuxna människor. Själva det att barnen får vistas i en välfungerande "normal" familj anses därför vara medverkande till att barnet utvecklas på ett positivt sätt. Det centrala är således att familjehemmen ger en vård som ligger nära ett normalt sätt att leva på och det är själva familjen som anses ha en läkande funktion⁴³.

Ett annat mera dold motiv för familjehemsvården är det ekonomiska perspektivet att familjehemsvården med 900 kr per dygn är avsevärd billigare än institutionsvården som koster upp emot 4000 kr per dygn⁴⁴.

2.7 Grundläggande principer och de biologiska föräldrarnas roll

2.7.1 Grundläggande principer i samband med omhändertagande

En central utgångspunkt för familjehemmens rättsliga ställning är familjehemmens roll som privata aktörer som utför offentliga uppdrag på vägnar av socialnämnden. Det följer härav att familjehemmen är skyldiga att iaktta de grundläggande principer som gäller för offentliga barnavården⁴⁵. Dessa utgör en naturlig ram för familjehemmens egna rättigheter och skall därför kort genomgå.

Förutom principen om barnets bästa, som genomgås självständigt nedanför, gäller vid omhändertagande av barn principerna om *"kontinuitet, flexibilitet och närhet"*⁴⁶. Detta innebär bland annat att trygga och förtroendefulla relationer räknas vara viktiga förutsättningar för en god vård, att hjälpen ska tillpassas den enskildas vårdbehov, och att vården ska förläggas så nära hemmiljön som möjligt⁴⁷.

I samband med närhetsprincipen som bl.a. framgår av 6 kap. 1 §, 3 st. SoL, gäller dessutom återföreningsprincipen och anhörigprincipen⁴⁸. Återföreningsprincipen, som bland annat uttrycks i 6 kap. 8 §, 1 st., SoL, innebär att vården som utgångspunkt inte ska upprätthållas längre än nödvändigt och att barnet ska återförenas med sina föräldrar så snabbt som möjligt⁴⁹.

⁴¹ SOU 2000:77 s 62

⁴² SKL Cirkulär 08:4: Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008, 2 pkt.

⁴³ Ingrid Höjer i avhandlingen Fosterfamiljens inre liv, 1999, enligt SOU 2005:81 s 211

⁴⁴ SOU 2009:68 s 404

⁴⁵ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 183

⁴⁶ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 182-183

⁴⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 109

⁴⁸ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 109

⁴⁹ Se Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 110f. och Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 202-203

2.7.2 Barnets grundläggande rättigheter

Barns grundläggande rättigheter anges i 6 kap. 1 § FB och omfattar rätten till omvårdnad, trygghet och god fostran⁵⁰. Detta innebär bland annat att barn har rätt till att ha någon att lita på, att leva i stabila förhållanden, att utveckla sig och att behandlas med respekt för sin person och egenart⁵¹.

Räckvidden av barnets grundläggande rättigheter är ganska vidgående och innebär dessutom också att barn har rätt till *"människor som de kan ta emot kärlek av och ge kärlek till", "ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrar"* och *"att få påverka sin situation"*⁵².

Dessa principen gäller generellt i svensk lagstiftning och omfattar därför också barn som placeras i familjehem. Vid familjehemsplaceringar är det emellertid inte längre de biologiska föräldrarna som ansvarar för uppfyllelsen av barnets grundläggande rättigheter. Det gör däremot socialnämnden som formellt ansvarig för barnets vård i familjehemmet enligt bestämmelserna i 6 kap. 1 § 3 pkt. SoL och 6 kap. 7 § SoL, och familjehemsföräldrarna som uppdragstagare för socialnämnden⁵³.

2.7.3 Barnets bästa ska alltid komma först

Primära syftet i samband med alla beslut kring omhändertagande av barn ska enligt båda svensk lagstiftning⁵⁴ och barnkonventionen⁵⁵ vara att tillvarata barnets bästa. Detta gäller oavsett om beslutsfattaren är de biologiska föräldrarna, familjehem eller kommunala representanter såsom t.ex. socialnämnd och socialsekreterare.

Förutom huvudprincipen om barnets bästa i artikel 3 har med barnkonventionen introducerats en rad andra princip som medverkar att stärka barnets självständiga rättigheter⁵⁶. Dessa är t.ex. barnets rätt till att komma till tals och barnets rätt till medbestämmande enligt artikel 12, och i samband med omhändertagande dels rätten till skydd, bistånd och kontinuitet vid placering utanför hemmet enligt artikel 20, dels rätten till umgänge med de biologiska föräldrarna enligt artikel 9⁵⁷. På ett mera överordnat plan kan utvecklingen sägas gå mot ett aktörsperspektiv, där barnet i högre grad ses som en självständig aktör med krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi⁵⁸. Detta innebär en utveckling bort från det tidigare synsättet att *"vad som är bra för föräldrarna är bra för barnet"*⁵⁹.

2.7.4 De biologiska föräldrars roll

Barn är emellertid inte bara självständiga individer med egna rättigheter, men också utsatta människor som behöver skydd och omsorg. Som altöverbärande utgångspunkt är det de biologiska föräldrarna som i egenskap av vårdnadshavare är skyldiga att säkra barnets behov av omvårdnad och om-

⁵⁰ Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 3 upplagan, Norstedts Juridik, s 34

⁵¹ Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 3 upplagan, Norstedts Juridik, s 34

⁵² Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 3 upplagan, Norstedts Juridik, s 36-37

⁵³ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 183

⁵⁴ T.ex. 1a § LVU, 6 kap. 5 § SoL och 6 kap. 2a § FB

⁵⁵ Barnkonventionens art. 3

⁵⁶ SOU 2000:77 s 65

⁵⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 56f.

⁵⁸ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006

⁵⁹ SOU 2000:77 s 66

sorg⁶⁰. I samband härmed innehar föräldrarna som vårdnadshavare också den allmänna bestämmanderätten över barnet⁶¹.

Men föräldrarna har inte bara en skyldighet gentemot barnet utom också en självständig rätt att få vara tillsammans med barnen i medför av rätten till familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen⁶². De biologiska föräldrarnas starka ställning i relation till barnet återfinns t.ex. också i bestämmelsen om att barn inte utan socialnämndens tillstånd får vistas permanent utanför det egna hemmet enligt 6 kap. 6 § SoL. På samma sätt har biologiska föräldrar en rätt till umgänge om de inte bor ihop med barnet⁶³.

I samband med omhändertagande av barn gäller dessutom ett fortsatt föräldraansvar även att barnet placerats utanför hemmet⁶⁴ och den legala vårdnaden om barnet kvarstår som utgångspunkt hos de biologiska föräldrarna⁶⁵. Tillsvarande kan återföreningsprincipen ses som ett uttryck för det biologiska föräldraskapets starka ställning.

Vid omhändertagande av barn aktualiseras emellertid frågan om inskränkningar i det biologiska föräldraskapets särställning. Detta sker på bakgrund av föräldrarnas bristande förmåga att säkra barnets behov av omvårdnad, omsorg och en trygg tillvaro. I dessa fall väger alltså hänsynen till barnets rättigheter tyngre än de biologiska föräldrarnas rättigheter. Omhändertagandet har således som konsekvens att socialnämnden helt eller delvis övertar ansvaret för vårdnaden av barnet och därför ansvarar för att barnets behov tillgodoses enligt 6 kap. 1 § 2 pkt. SoL och 6 kap. 7 § SoL.

Anmärkningsvärd i innevarande sammanhang är att biologiska föräldraskapets särställning således inte är absolut, men endast gäller i det omfattning att barnets behov kan uppfyllas inom dets ramar.

2.8 Finns det utrymme för rättigheter till familjehemsföräldrarna?

Som direkt konsekvens av förutnämnde inskränkning i biologiska föräldraskapet ska uppfyllelsen av barnets behov vid omhändertagandet tillvaratas av andra än de biologiska föräldrarna.

Medan att socialnämnden övertar den formella föräldramakten⁶⁶ är det allmänt accepterat att den faktiska vårdnaden om barnet kan delegeras till arvoderade uppdragstagare t.ex. i privata familjehem eller i de mera institutionaliserade hemmen för vård och boende⁶⁷. Övertagandet av den faktiska vårdnaden medför dock ingen formell beslutskompetens för familjehemmen⁶⁸. Däremot är det fortfarande antingen de biologiska föräldrarna eller socialnämnden som innehar bestämmanderätten och därför träffar alla beslut som rör barnet.

⁶⁰ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 134: Det är som utgångspunkt barnets vårdnadshavare som ska säkra att barnets grundläggande rättigheter enligt 6 kap. 1 § FB uppfylls

⁶¹ Enligt 6 kap. 11 § FB

⁶² Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Liber, 2010, s 49f. och s 58

⁶³ Enligt 6 kap. 15 § FB. Se dessutom Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 3 upplagan, Norstedts Juridik, s 85: Umgängesrätten är dock i första hand till för barnet och avgränsas därför vid hänsynen till barnets bästa

⁶⁴ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 135f: Räckvidden av det fortsatta föräldraansvaret beror på om placeringen är frivillig enligt SoL eller tvungen enligt LVU. Vid frivilliga placeringar kvarstår en ganska vid bestämmanderätt för vårdnadshavaren som dels kan träffa faktiska beslut kring barnets vardag och dels kan besluta att vården ska upphöra. Vid tvångsplaceringar innehar socialnämnden den primära bestämmanderätten enligt 11 § LVU, men socialnämnden ska vid frågor kring barnets personliga frågor såvida möjligt samråda med föräldrarna

⁶⁵ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 135

⁶⁶ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 134

⁶⁷ Att den faktiska vården kan delegeras framgår t.ex. av 6 kap. 1 §, 1 pkt. SoL. Se SOU 2009:68 s 430 angående avgränsningen av vad som kan delegeras: Det framgår här att socialnämnden kan överlåta den dagliga vården till familjehemmet, medan socialtjänsten har det övergripande ansvaret för insatserna, som inte kan överlåtas till familjehemsföräldrarna.

⁶⁸ Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Liber, 2010, s 131: Bestämmanderätten kvarstår hos vårdnadshavaren, medan endast vardagliga beslut kan träffas av familjehemsföräldrarna

Fallet från Marks Kommun och ett flertal andra liknande exempel har emellertid aktualiserat frågan om kombinationen av socialnämnd och biologiska föräldrar som beslutsfattare alltid är den mest ändamålsenliga lösningen för de omhändertagna barnen. Medan att familjehemmens tillbakadragne position framstår logisk vid kortvariga placeringar, där återförening är en självklar möjlighet, är detta inte nödvändigtvis fallet vid långvariga placeringar, där familjehemsföräldrarna i vidare utsträckning ersätter de biologiska föräldrarna, som barnets närmaste anhöriga.

Traditionellt har en utveckling av självständiga rättigheter för familjehemmen ansetts för uteslutit som konsekvens av den särställningen som de biologiska banden mellan föräldrar och barn ges. Omhändertagandets ingripande verkning för familjelivet har dessutom medfört att familjehemsplaceringen per definition har ansetts vara av tillfällig karaktär.

Ett visst erkännande av familjehemsföräldrarnas relation till det placerade barnet har emellertid utvecklats med bestämmelsen om möjlighet till vårdnadsöverflyttning utifrån hänsyn till barnets bästa enligt 6 kap. 8 § FB och treårsövervägande bestämmelsen enligt 6 kap. 8 § 2 pkt. SoL.

På samma sätt ger förmodligen en utvidgande tolkning av barnets bästa ett visst utrymme för indirekt att stärka familjehemsföräldrarnas rättigheter i den utsträckningen att hänsynen till det placerade barnets bästa tillsäger det. Har t.ex. socialsekreterare och biologiska föräldrar endast kontakt med barnet ett fåtal gånger per år, medan barnet dagligen under en flerårig period har nära kontakt med familjehemsföräldrarna vill det vara relevant att överväga ett vidgat inflytande för familjehemsföräldrarna när beslut ska träffas kring det placerade barnet.

En mera direkt källa till självständiga rättigheter för familjehemmen kan möjligen härledas av det utvidgade familjebegreppet som används för rätten till familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen. Även att biologisk anknytning enligt Europadomstolens praxis väger tungt tolkas begreppet familjeliv utvidgande och även faktisk anknytning viktligas vid den samlade avvägning av relationerna mellan barn och föräldrar⁶⁹.

Dessutom är det anmärkningsvärd att Europadomstolen i sin praxis har fastslagit att hänsynen till barnets bästa väger tyngst i avvägningen gentemot de biologiska föräldrarnas rätt till återförening⁷⁰. Detta innebär att barnet i vissa fall kan ha etablerat en sådan relation till familjehemsföräldrarna att familjehemsföräldrarna ska ingå i barnets familjeliv enligt artikel 8⁷¹.

Kombinationen av rätten till familjeliv och hänsyn till barnets bästa vill således förmodligen kunna tala för att ett barn i vissa fall inte flyttas tillbaka till de biologiska föräldrarna eller att familjehemsföräldrarna uppnår en umgängesrätt efter återföreningen mellan barnet och de biologiska föräldrarna.

⁶⁹ Rytter, Jens Elo, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – og dansk ret, Forlaget Thomson, 2003, s 143f.

⁷⁰ Rytter, Jens Elo, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – og dansk ret, Forlaget Thomson, 2003, s 147, och Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Liber, 2010, s 58

⁷¹ Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Liber, 2010, s 61

3 FAMILJEHEMMENS SITUATION

Innevarande avsnitt syftar till att inringa de mest relevanta problemställningar för familjehemmen. Avsnittet medverkar på så sätt till en avgränsning av vilka frågeställningar som ska tas upp i det efterföljande analysavsnittet (avsnitt 4).

3.1 Intervjuerna och intervjuernas begränsningar

För att få klarhet om vilka problemställningar som är mest relevanta för 2011års familjehem har i samband med uppsatsen utförts ett antal bakgrundsintervjuer.

Intervjuerna har genomförts i perioden 2-4 mars 2011 med följande aktörer:

- Barbro Bengtsson, kassör i Familjevårdens Centralorganisation (FACO)
- Lena Bervå, ordförande i Föreningen Socionomer inom Familjehemsvården (FSF)
- Telle Söderberg, ordförande i Familjehemmens Riksförbund (FR)
- Eva, fostermamman från det omdebatterade fallet i Marks Kommun
- Peter Stierna, advokat vid Advokatbyrå Eriksson & Bengtsson, Skövde

Intervjuerna är dock av så begränsat omfattning att de inte kan förväntas ge en täckande bild av familjehemmens situation. Likaså kan den bilden som ges inte förväntas vara objektiv då alla de intervjuade aktörerna har egna intressen på området. Flertalet har på så sätt haft familjehemmens eller familjehemsorganisationernas perspektiv.

Dock har intervjuerna i samband med andra mjuka källor som tidningsartiklar, remissvar till LBU lagförslaget och ett flertal offentliga utredningar från 2000talet varit ett viktigt redskap för att ta fram de mest centrala frågeställningar på ett område, som inte tidigare har beskrivits inom juridiska litteraturen⁷².

3.2 Hur upplever familjehemmen sin egen funktion i relation till barnet?

De tillfrågade intervjupersonerna svarar gemensamt att familjehemmens främsta funktion är att ge det omhändertagna barnet en *"anknytning till ett familjeliv"* och möjlighet till *"att leva i en familjeliknande relation"*.

Familjehemsföräldrarnas uppgift är därför primärt att jobba med barnets anknytning och trygghet. Och att ge barnet den *"dagliga vården, omvårdnad och stimulans"* som de biologiska föräldrarna inte har klarat att ge. Samt att stimulera barnet, medverka till att barnet får utbildning och träna barnets sociala kompetenser ihop med nya kompisar.

Med andra ord ska familjehemmet vara *"barnets nya familj"* under en kortare eller längre tidsperiod.

⁷² För en samlat översikt över det material i form av intervjuer, tidningsartiklar, utredningar m.m. som används vid utarbetelsen av avsnitt 3, se bilaga 1

3.3 Finns det någon "rättslig ställning" för familjehemmen alls?

Ska familjehemmens situation beskrivas på bakgrund av de fem intervjuer som genomförts och det övriga använda materialet är en mycket beskrivande utgångspunkt det svar som gavs när Barbro Bengtsson från Familjevårdens Centralorganisation tillfrågades *"Hur är familjehemmens rättsliga ställning?"*. Hon svarade då: *"Den finns inte!"*.

Detta är en gemensam bild som tecknas av de tillfrågade aktörerna. Flera berättar således att familjehemmen *"inte har någon rättigheter alls"*. Det beskrivas hur familjehemmen som kommunala uppdragstagare lämnas utan anställningsskydd och andra sociala rättigheter. Enda rättsställningen uppnås vid det avtal som vanligen – men inte alltid – tecknas med kommunen. Emellertid har avtalen vanligen kort uppsägningstid vilket åstadkommer att familjehemmen lämnas enormt sårbara och utan möjlighet att planera för framtiden.

Det beskrivs samtidigt hur Föräldrabalkens dominerande perspektiv om de biologiska föräldrarnas rätt fortfarande har en mycket stark ställning inom familjehemsvården. Det gäller således stadigt att familjehemsföräldrarnas relation till det placerade barnet inte erkänns i lagstiftningen.

Familjehemsföräldrarna upplever t.ex. att inte ha något inflytande på beslutningar kring hemtagning eller omplacering av placerade barn. Och inte heller någon rätt till umgänge med barnet efter placeringens upphör.

På så sätt beskrivas det att det inte hänt någon väsentlig förbättring av familjehemmens rättsliga ställning de senaste många år. Vissa förbättringar har dock införts med t.ex. bestämmelsen om möjlighet till vårdnadsöverflyttning efter 3 år enligt 6 kap. 8 § FB, men bestämmelsen används bara i enstaka fall.

I stället är verkligheten för många familjehem att *"vi känner oss jagade många gånger"* och *"har ingenstans att vända oss där vi kan få rätt om något går snett"*.

3.4 Var finns de relevanta problemställningar för familjehemmen?

För en utanförstående verkar det svårt förstäligt att familjehemmen, som tar hand om några av samhällets mest utsatta barn, ska vara så rättslösa som intervjuarna ger intryck av. Stämmer det att den trygghetsrelation som åt ena sidan räknas vara familjehemmens främsta funktion, åt andra sidan inte erkänns i lagstiftningen som en varaktig relation mellan barnet och den nya familj som barnet behöver knyta an till?

För att undersöka huruvida familjehemmen faktiskt är så rättslösa som beskrivit ovanför analyseras i det kommande avsnittet några av de problemställningar som är mest framträdande i relation till frågan om familjehemmens rättsliga ställning.

Först ges dock nedanför en schematisk överblick över de problemställningar som framträder i det undersökta materialet i relation till familjehemmens rättsliga ställning. Framställningen är inte heltäckande, men ger likväl en bra bild av var de relevanta problematikerna för familjehemmen finns.

Schema 1: Relevanta problematiker kring familjehemmens rättsliga ställning⁷³

Problematik	Beskrivning
Avtal med kommunen	- Det finns idag ingen plikt till skriftligt avtal - De avtal som skrivs är ofta bristfälliga och många familjehem har inga avtal alls
Familjehemmens arbetsvillkor <i>"Uppdragstagare utan anställningsskydd"</i>	- Familjehemmen anses vara arvoderade privata uppdragstagare för kommunen och saknar därför de vanliga av anställningsförhållandet följande rättigheter - Familjehemsuppdraget anses därför inte vara ett jobb och ger t.ex. inte lön och är inte A-kassa grundande - Familjehemmen saknar försäkringar och kan inte organisera sig fackligt
Utbildning och handledning <i>"Uppdraget betraktas som ett kall, en barmhärtighetssak. Har du tagit emot ett barn får du därför skylla dig själv"</i>	- Familjehemmen saknar utbildning generellt om jobbet som familjehem och specifikt kring det enskilda barnet och dets problem - Även att kommunerna har plikt att handleda familjehemmen enligt 6 kap. 7 § SoL saknas ofta stöd och handledning kontinuerligt under placeringen - Undersökningar har visat att flertalet familjehem träffar sin handledare 2 gånger per år eller mindre
Placerings början och tillgången till upplysningar kring barnet <i>"Många kommuner vågar inte tala om de faktiska förhållandena kring barnen då de är rädda att vi ska tacka nej"</i>	- Som konsekvens av att familjehemmen inte är vårdnadshavare har de inte tillgång till all relevant information kring placeringen - Det finns inga krav om att barnet ska ha genomgått en basutredning innan placeringen så att relevanta förhållanden är kända vid placeringens början - Det finns idag ingen procedur för kontakten mellan barnet, biologiska föräldrar och familjehem innan att placeringen inleds
Vårdplan och genomförandeplan	Kommunerna har ingen plikt att indra familjehemmet i utarbetelsen av vårdplan och genomförandeplan
Rätten till inflytande på barnets vardag <i>"Det är ju inte dina barn"</i>	- Även att familjehemsföräldrarna är barnets faktiska vårdgivare under placeringen, är det de biologiska föräldrarna och kommunen som träffar alla beslut kring barnet - Det innebär att familjehemmet kan få förhållningsorder om allt från mat, kläder, sömtider och pluggande, till vilka gäster och vem som ska sova över - Familjehemmet har inget inflytande angående skolfrågor och läkarebehandling, och kan inte begära utredning av barnet, även om <i>"något verkar vara fel"</i>
Umgängesfrågor	Familjehemmet har inget inflytande på barnets umgänge med de biologiska föräldrarna även om umgänget verkar vara skadligt för barnet
Uppsägning, omplacering och hemflyttning <i>"Vi skall ta till oss barnen som våra egna, men kunna släppa iväg dom och avsluta utan att ha egna känslor"</i>	- Det finns ingen lagstadgad procedur kring uppsägning, omplacering och hemflyttning - Det innebär att barnen kan flyttas från familjehemmet med kort varsel, samt att enskilda socialsekreterares uppfattningar kan få oförhållsmässig stor betydelse - Kan idag ske med anledning av odokumenterade samarbetsvårigheter eller anonyma anmälningar utan en oavhängig second opinion
Nytt beslut vart halva år	- Socialnämnden har enligt 6 kap. 8 § SoL plikt att vart halva år värdera om placeringen skall upphöra - Detta kan ge stor osäkerhet för båda barn och familjehem - och gör det svårt att jobba långsiktigt med barnets anknytning till familjehemmet
Klagomålsrätt <i>"Kommunerna kan göra vilka lagbrott som helst. Vi som försvarar barnen kommer inte åt dem"</i>	- Även att familjehemmen är barnens faktiska vårdgivare under placeringen har familjehemmen inte partsstatus i frågor kring barnet, ingen rätt till företräde för socialnämnden i frågor kring barnet, ingen möjlighet att överklaga beslut om t.ex. omplacering, och ingen rätt till rättshjälp eller ombud - Detta innebär att familjehemmen inte kan protestera om beslut träffas som familjehemmen inte tycker är till barnets bästa - Det finns inget oavhängigt ombud, där familjehemmen kan överklaga beslut från socialnämnden – enda möjligheten är att klaga till JO som kan uttala kritik - Barnen har enbart rätt till ombud i rättsliga tvister. Detta innefattar t.ex. inte omplaceringar där den beslutande socialsekreteraren kan vara den enda som ser till barnets bästa
Inga konsekvenser om fel görs <i>"Alla lagar utgår från att alla myndigheter gör rätt"</i>	- Det saknas konsekvenser om myndigheter gör fel - Det finns ingen rätt för barn och familjehem att fel rättas till; t.ex. innebär felaktiga omplaceringar inte att barnen efteråt flyttas tillbaka till familjehemmet
Gemensam tolkning saknas	Lagstiftningen tolkas olik i de olika kommuner och insatserna för de placerade barnen kommer i vid utsträckning vara beroende av kommunernas ekonomi
Lagstiftningen är inte tvingande <i>"Vi är helt och hållet i händerna på andra människors tyckande och tänkande"</i>	- En stor del av lagstiftningen är bara rekommendationer - T.ex. innebär bestämmelsen om övervägande av vårdnadsöverflyttning efter 3 år enligt 6 kap. 8 § FB inte en plikt för kommunerna
Familjehemmens relation till barnen erkänns inte som varaktig <i>"Barnen borde ha rätt till alla viktiga människor som varit med i barnets liv"</i>	- Även vid långvariga placeringar erkänns familjehemmens relation till barnen enbart legalt om vårdnaden överflyttas - Detta innebär t.ex. att ett familjehem inte har rätt till umgänge med barnet efter placeringens upphör även att placeringen har dröjt många år

⁷³ Översikten har tillverkats på bakgrund av de källor som anges på bilaga 1

4 ANALYS: VILKA RÄTTIGHETER HAR FAMILJEHEMMEN

I innevarande avsnitt genomgås ett utvalt antal av de problemställningar som är framträdande i relation till familjehemmens uppdrag som "ny familj" för ett omhändertagit barn. Genomgången omfattar endast vissa av de ovanför beskrivna problemställningar och är således varken heltäckande eller uttryck för en objektiv bedömning av vilka problem som är viktigast.

De problemställningar som genomgås är däremot subjektivt utvalde som exempel på dels familjehemmens osäkra arbetsvillkor, dels familjehemmens avsaknad av rättigheter i relation till de placerade barnen.

Huvudfokus är att dra fram centrala problemställningar och synliggöra familjehemmets rättsliga ställning i samband med familjehemmets uppdrag och det omhändertagna barnets vistelse i familjehemmet. I varje avsnitt genomgås därför relevanta bestämmelser och det synliggörs vilka hänsyn som ska avvägas och vem som ansvarar för de beslut som träffas. Härvid synliggörs tillika indirekt familjehemmens generella avsaknad av rättigheter kring de placerade barnen.

Slutligen dras fokus emot varför de gällande bestämmelser kan vara problematiska i samband med tillvaratagandet av det omhändertagna barnets bästa.

4.1 Familjehemmens arbetsvillkor

4.1.1 Manglande reglering vid lag och ingen plikt till avtal

"Som ni nog förstår har jag inget avtal med en av mina placeringskommuner. Däremot skrev vi fosterföräldrar ett förslag till avtal när våra två pojkar placerades hos oss för tolv år sedan. Det blev aldrig undertecknat av vår dåvarande socialsekreterare men kommunen har följt vårt förslag i tolv år"

"Anställningslös", 2006⁷⁴

Regleringen

Familjehemsföräldrarna räknas i svensk rätt inte för anställda, men däremot som arvoderade uppdragstagare som utför uppdrag på vägnar av kommunernas socialnämnder⁷⁵. En direkt konsekvens härav är att familjehemsföräldrarna inte har de vanliga av anställningsförhållandet gällande rättigheter, inte täckas av kollektivavtal och inte har möjlighet att organisera sig i fackföreningar⁷⁶.

Samtidigt finns det ingen lagreglerade villkor för familjehemmen, vilket medför att rättigheter och förpliktelser för familjehemmet i stället ska grundas på det avtal som familjehemmet undertecknar med den rekviderande kommunens socialnämnd. Emellertid finns det idag ingen lagstadgat plikt för kommunerna att teckna skriftliga avtal⁷⁷ och många familjehem saknar avtal med kommunen eller

⁷⁴ Avtalslös = Rättslös, Artikel i FACO:s medlemsblad Aktuellt Magazin, Nr. 2 2006, s 9

⁷⁵ SOU 2009:68 s 407

⁷⁶ SKL Cirkulär 08:4 Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008; Källa: http://brs.skl.se/cirkular/cirkdoc.jsp?searchpage=brsbibl_cirk.htm&op1=&type=&db=CIRK&from=1&toc_length=20&currdoc=1&search1_cnr=08:4

⁷⁷ SOU 2009:68 s 408

har alternativt bristfälliga avtal⁷⁸. Detta till trots för att skriftliga avtal rekommenderas av Sveriges Kommuner och Landsting (SKL)⁷⁹, och att det i ett flertal utredningar har rekommenderats att det införas en lagstadgad skyldighet för socialnämnderna att alltid teckna skriftliga avtal med familjehemmen⁸⁰.

Som argumentation för att införa plikt till skriftliga avtal har anförts att skriftliga avtal medför en tydligare avgränsning av uppdragets omfattning och en tydligare ansvarsfördelning mellan socialnämnden som har det övergripande ansvaret för insatserna, och familjehemmet som sköter huvudparten av barnets dagliga vård⁸¹. I SOU 2005:81, Källan till en chans, understrykas det att oklarheter mellan socialnämnden och familjehemmet till slut riskerar drabba det placerade barnet: *"Det får inte råda några oklarheter för vare sig familjehemmet eller nämnden om vem som har ansvaret för vården och därmed det placerade barnet. Är rollerna oklara kan det leda till en negativ utveckling som riskerar att drabba det placerade barnet"*⁸².

Ett sådant skriftligt avtal bör enligt rekommendationer från Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) omfatta dels uppdragets omfattning, uppsägningstid, parternas rättigheter och skyldigheter, samt uppgifter om ersättningen⁸³. I SOU 2005:81, Källan till en chans, framsattes tillika förslag om att det av avtalet bör framgå vem som är uppdragsgivare, rätten till utbildning, handledning och stöd och försäkringsfrågor⁸⁴. I SOU 2009:68, Barnskyddsutredningen, framföras det dessutom att avtalet bör innehålla en precisering av fördelningen mellan nämnden och familjehemmets ansvar för så vitt angår åtaganden för att uppnå målen i barnets vårdplan och genomförandeplan⁸⁵.

Sammanfattande gäller dock att ovanstående enbart är rekommendationer och att den enda regleringen av familjehemmets villkor idag ska grundas på det avtal som undertecknas mellan socialnämnden och familjehemmet. Detta medför att familjehemmen i konfliktfall får stödja sina krav på vanliga avtalsmässiga bestämmelser som framgår av avtalslagen⁸⁶. Det gäller t.ex. vid oenighet om avtalens tolkning eller vid uppsägning.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Att det idag inte finns någon plikt för kommunerna att teckna avtal eller någon rätt för familjehemmen att kräva ett skriftligt avtal medför att många familjehem upplever att befinna sig i en ganska rättslös position. T.ex. finns det exempel på kommuner som uppsäger placeringen om familje-

⁷⁸ SOU 2005:81 s 216-217: En enkätundersökning utförd i samband med utredningen visade att skrivna avtal mellan familjehemmet och socialnämnden fanns vid 80 procent av placeringarna i kommunala familjehem. Avtal direkt mellan socialnämnden och familjehem som rekryterats genom familjevårdsenheter fanns i ett fall.

⁷⁹ SOU 2009:68 s 408 och SKL Cirkulär 08:4 Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008

⁸⁰ Rekommendationer om införsel av en skyldighet för socialnämnden att teckna skriftliga avtal med familjehemmen som uppdragstagare har getts i bland annat Prop. 1996/97:124, SOU 2005:81 s 331 och SOU 2009:68 s 430. Se som exempel SOU 2005:81 s 331 där det ganska tydligt rekommenderas att plikten till skriftliga avtal lagstadgas: *"Flera länsstyrelser har konstaterat att nämnden ibland brister i detta avseende. Detta gör att det kan bli oklart för familjehemmet vilket uppdrag de har. Fem länsstyrelser har dessutom vid sin granskning av familjehemsvården funnit att det är vanligt att avtal saknas när ett familjehem rekryterats genom verksamheter som rekryterar och stödjer familjehem. Det är kommitténs bedömning att nämnden alltid skall upprätta ett skriftligt avtal med familjehemmet för att tydliggöra ansvarsförhållanden och uppdragets omfattning. Det får inte heller råda några som helst oklarheter kring vem som är uppdragsgivare och uppdragstagare. Kommittén föreslår därför att det i socialtjänstförordningen bör tas in en bestämmelse om att socialnämnden skall upprätta ett skriftligt avtal med den eller de som vårdar barnet"*.

⁸¹ SOU 2009:68 s 430

⁸² SOU 2005:81 s 331

⁸³ SKL:s rekommendationer i cirkulär 08:4, Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008, pkt. 3: Avtal

⁸⁴ SOU 2005:81 s 331

⁸⁵ SOU 2009:68 s 431

⁸⁶ Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område

hemmen börjar kräva sina rättigheter och även fall där placeringar uppsagds när familjehemmet krävde ett skriftligt avtal⁸⁷.

Sammanfattande medför den nuvarande situationen, där det inte finns någon plikt till varken skriftliga avtal generellt eller något specifikt innehåll i avtalen, bland annat att:

1. Många familjehem saknar avtal
2. Familjehemmens rättigheter och arbetsvillkor kan vara svåra att genomdriva. T.ex. är det ofta oklara villkor kring lön och kring uppsägning avtalet. Dessutom kan det finnas osäkerhet kring villkoren för placeringen, placeringens utsträckning, etc. som åstadkommer osäkerhet för båda barn och familjehem
3. Det finns ingen reglering av familjehemmens rättigheter i förhållandet till barnet
4. Det finns stor osäkerhet för de familjehem som träffar avtal via en familjehemsbyrå. Här finns det på så sätt inga befogenheter för familjehemmen gentemot kommunen som är den egentliga uppdragsgivaren

4.1.2 Vårdplan och genomförandeplan

Reglering

Den överordnade planeringen av det omhändertagna barnets vårdbehov ska nedtecknas i en vårdplan enligt 11 kap. 3 § första stycket SoL respektive 4 § LVU. Syftet med vårdplanen är att klargöra socialnämndens mål och medel med vården⁸⁸ och den utgör på så sätt ett viktigt underlag för uppföljning och utvärdering av vården⁸⁹. Vårdplanens närmare innehåll är inte fastställt i lag då innehållet enligt förarbeten *"måste avgöras utifrån förhållandena i det individuella fallet"*⁹⁰.

Dock anges i 5 kap. 1a § första stycket SoF en precisering av vårdplanens innehåll varav bland annat framgår att planen ska innehålla en precisering av de särskilda insatser som behövs, målet med vården och barnet och vårdnadshavarnas syn på den planerade vården. Dessutom bör planen enligt Socialstyrelsens allmänna råd innehålla en beskrivelse av de behov barnet har som ska tillgodoses av vården och vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att vården ska kunna upphöra⁹¹.

Vårdplanen utgör ett centralt redskap i tillrättsläggandet av insatsen för det omhändertagna barnet. Behovet av en vårdplan skall ses i sammanhang med socialnämndens plikt till kontinuerlig uppföljning av vården enligt 5 kap. 1b § SoF och utgör enligt förarbeten en *"förutsättning för att socialnämnden skall kunna ta ett vårdansvar för barnet"*⁹².

I sammanhang med utarbetelsen av vårdplanen är socialnämnden dessutom skyldig att utarbeta en genomförandeplan enligt 11 kap. 3 § andra stycket SoL. Syftet med genomförandeplanen är att tyd-

⁸⁷ Se t.ex. Artikeln "Avtalslös = Rättslös" i FACO:s medlemsblad Aktuellt Magazin, Nr. 2 2006, s 9, och artikeln "Flytt – varför?" i FACO:s medlemsblad Aktuellt Magazin, Nr. 5 2009, s 8

⁸⁸ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör,ustus Förlag, 2006, s 148, och Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 259

⁸⁹ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 259

⁹⁰ Prop. 2000/01:80 s 106

⁹¹ Socialstyrelsens Allmänna råd: Handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga (SOSFS 2006:12)

⁹² Prop. 2000/01:80 s 104

liggöra för de involverade parter hur den planerade insatsen ska genomföras⁹³. Genomförandeplanens närmare innehåll anges i 5 kap. 1a § andra stycket SoF⁹⁴.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Beträffande familjehemmens arbete med det placerade barnet är det för det första av betydelse att vårdplan och genomförandeplan faktiskt utarbetas, då det är ett viktigt redskap för arbetet med det placerade barnet. Trots att det med införandet av bestämmelserna i SoL och LVU lagstodgats en otvivelaktig plikt för kommunerna att utarbeta såväl vårdplan som genomförandeplan finns det dels exempel på familjehem som inte alls har hört talas om vårdplan och genomförandeplan, dels finns exempel på placeringar där sådana planer inte utarbetats.

För det andra är det för familjehemmet av betydelse i vilken utsträckning de ska indras i utarbetelsen av vårdplanen respektive genomförandeplanen.

Enligt förarbeten till bestämmelsen i 11 kap. 3 § SoL gäller att vårdplanen *"förutsätts bli undertecknad av vårdnadshavaren, barnet när han eller hon är över 15 år, vårdgivaren samt handläggande tjänsteman hos den socialnämnd som beslutar om placeringen. Alla som berörs av vårdplaneringen blir på så sätt införstådda med vad som förväntas av just honom eller henne"*⁹⁵.

Dessutom framgår av Barnskyddsutredningen att *"vid planeringen av vården är det viktigt att socialtjänsten så långt det är möjligt involverar barnet och barnets föräldrar och i förekommande fall även andra för barnet viktiga personer"*⁹⁶.

Beträffande genomförandeplanen framgår det av förarbeten till bestämmelsen i 11 kap. 3 § andra stycket SoL att *"regeringen [anser] att barnet eller den unge och hans eller hennes vårdnadshavare så långt det är möjligt skall delta i framtagandet av genomförandeplanen"*⁹⁷. Samt *"att få vara aktiv i planeringen av det som skall ske är en viktig utgångspunkt för genomförandet av det som planeras"*⁹⁸.

Set i relation till familjehemmens rättsliga ställning är det iögonfallande att det varken i lagtexten till SoL och LVU, i SoF eller förarbeten till bestämmelserna finns en precisering av familjehemmens deltagande i utarbetelsen av vårdplanen och genomförandeplanen. Däremot är fokus enbart på barnets och vårdnadshavarnas deltagande och familjehemmens roll begränsas till om möjligt att underteckna planerna. Samtidigt är det anmärkningsvärd att familjehemmen, som barnets nya vårdgivare, inte har någon rätt att framsätta krav om att planerna utarbetas.

⁹³ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 261

⁹⁴ Se dessutom anvisningar för genomförandeplanens innehåll i Socialstyrelsens Allmänna råd Handläggning och dokumentation av ärenden som rör barn och unga (SOSFS 2006:12)

⁹⁵ Prop. 2000/01:80 s 105

⁹⁶ SOU 2009:68 s 461

⁹⁷ Prop. 2006/07:129 s 49

⁹⁸ Prop. 2006/07:129 s 49

4.1.3 Familjehemmens arbetsvillkor

"Vilka möjligheter har vi att bestrida vår rätt? Är vi livegna så kommunen kan hantera oss hur som helst? Vad skulle verksamhetsledaren gjort om så stor en del av hans lön togs bort med bara ett par dagars varsel? Jo, han hade säkert vänt sig till sin fackförening och fått förhandlingshjälp. Men vart vänder vi oss?"

Anställningslös, 2006⁹⁹

Reglering

Som beskrivit ovanför, avsnitt 4.1.1, är familjehemmens arbetsvillkor inte lagstadgade, men ska i stället grundas på det enskilda uppdragsavtalet som det enskilda familjehemmet ingår med den uppdragsgivande kommunens socialnämnd.

I samband härmed ska det likaså upprepas att familjehemsföräldrarna i svensk rätt inte räknas för anställda, men däremot som arvoderade uppdragstagare som utför uppdrag på vägnar av kommunernas socialnämnder¹⁰⁰. Och att familjehemsföräldrarna som en direkt konsekvens härav inte har de vanliga av anställningsförhållandet gällande rättigheter, inte täckas av kollektivavtal och inte har möjlighet att organisera sig i fackföreningar¹⁰¹.

Samtidigt är det anmärkningsvärd att familjehem enligt definitionen i SoF 3 kap. 2 § definieras som enskilda hem *"som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran eller vuxna för vård och omvårdnad och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt"*. Detta betyder som anført ovanför, avsnitt 2.1, att familjehemsverksamheten inte får *"bedrivas kontinuerligt i förvärvssyfte"*¹⁰². Svensk socialrätt ger inte någon närmare definition av vad som ska förstås vid förvärvssyfte. Däremot kan förbjudet mot förvärvssyfte ur en skatterättslig definition förstås som att verksamheten inte får bedrivas med syfte att ge någon form av ekonomiskt utbyte, s.k. *"vinstsyfte"*¹⁰³.

Och just den föreställningen om familjehemsuppdraget som ett uppdrag utan vinstsyfte är karakteristisk för den begränsade regleringen som finns kring familjehemmens arbetsvillkor.

Då placeringen av det omhändertagna barnet är ett uppdrag och inte en anställning avlönas inte familjehemsföräldrarna som förvärvsarbete. Däremot finns det möjlighet för en viss kompensation för uppdraget i form av dels ett arvode, som utbetalas av socialnämnden som kompensation för familjehemsföräldrarnas arbetsinsatser beroende på barnets ålder och arbetets omfång, dels omkostnadsersättning, som avser att täcka familjehemmets utgifter för det placerade barnet, t.ex. mat och kläder¹⁰⁴.

⁹⁹ Avtalslös = Rättslös, Artikel i FACO:s medlemsblad Aktuellt Magazin, Nr. 2 2006, s 9

¹⁰⁰ SOU 2009:68 s 407

¹⁰¹ SKL Cirkulär 08:4 Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008

¹⁰² SOU 1994:139 s 544, SOU 2009:68 s 402-403 och SOU 2005:81 s 209

¹⁰³ I SOU 2005:81 s 209 behandlas begreppet "Yrkesmässigt": *"Enligt uttalande i förarbetena avses med yrkesmässig verksamhet sådan verksamhet som bedrivs kontinuerligt och i förvärvssyfte. Vad som menas med förvärvssyfte uttalas inte närmare. Socialstyrelsen har i en skrivelse till regeringen (Dnr S2004/4415/ST), som Regeringskansliet överlämnat till kommittén, bland annat påtalat att det därför råder en betydande osäkerhet om gränserna för tillståndsplikt och anför följande. En särskild aspekt är den avgränsning begreppet innebär mellan institutionsvård och vård i familjehem. När två personer på heltid ägnar sig åt att vårda ett placerat barn torde det vara att anse som kontinuerlig verksamhet som bedrivs i förvärvssyfte. Verksamhet i form av ett yrkesmässigt bedrivet familjehem ryms dock inte inom dagens reglering". Samtidigt anföras att "begreppet förvärvssyfte förekommer i skatterätten som ett av flera kriterier vid bedömningen av om en verksamhet är att betrakta som näringsverksamhet. Med förvärvssyfte avses i detta sammanhang att verksamheten skall ge någon form av ekonomiskt utbyte; det skall finnas ett vinstsyfte"*

¹⁰⁴ Handboken – vägen mot bra familjevård, Familjevårdens Centralorganisation (FACO), s 14 och 19

Som utgångspunkt beror arvodet och omkostnadsersättningen enbart på det avtal som ingåtts mellan familjehemmet och socialnämnden. Det finns emellertid vissa riktlinjer i de cirkulär som årligen utges av Sveriges Kommuner och Landsting (SKL)¹⁰⁵ och som tillämpas av de flesta kommuner¹⁰⁶.

Anmärkningsvärd är dock att riktlinjerna dels inte är bindande, dels alltid fastställs utifrån en individuell bedömning av den insats som det specifika uppdraget kräver och de omkostnader som förväntas uppstå i anslutning här till¹⁰⁷. Samtidigt ska det uppmärksammas att nivåerna för arvodet och omkostnadsersättningen är ganska låga och långtifrån motsvarar en vanlig inkomst för förvärvsarbetsande personer¹⁰⁸. Tillika mottar familjehem inte särskilda barnbidrag utöver omkostnadsersättningen. Ytterligare gäller enligt de nuvarande reglerna att arvodet räknas som skattepliktig inkomst och tillika är såväl sjukpennings- som pensionsgrundande, men inte berättigar till tjänstepension. Omkostnadsersättningen är inte sjukpenning- eller pensionsgrundande¹⁰⁹.

Däremot berättigar varken arvodet eller omkostnadsersättningen till arbetslöshetsersättning och familjehemsföräldrar som har varit hemma på heltid för att vårda det placerade barnet har således ingen täckning vid arbetslöshet som följd av att uppdraget upphör¹¹⁰. Dessutom berättigar uppdraget som familjehem inte till föräldrapenning¹¹¹.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

De nuvarande reglerna medför en rad olika negativa konsekvenser för familjehemsföräldrarna. Detta har uppmärksamats i ett flertal fall, men än så länge har ingen hållbar lösning uppnåtts.

T.ex. anförs i proposition 2006/07:129 i samband med en diskussion av svårigheterna att rekrytera tillräckligt många familjehem, att *"utvecklingen har gått mot att barn med allt svårare problem placeras i familjehem vilket ibland kräver att minst en familjehemsförälder är hemma på hel- eller deltid. Familjehemsverksamheterna går mot en allt tydligare professionalisering. En fråga som har lyfts fram i olika sammanhang under många år, men som ännu inte fått sin lösning, är att reglerna kring arbetslöshets- och socialförsäkringar inte omfattar den som avstått från arbete för att på heltid vara familjehemsförälder. Samtliga dessa faktorer påverkar familjers vilja och möjlighet att åta sig familjehemsuppdrag och ytterst barns möjlighet att få vård i ett sådant hem"*¹¹². Dessutom anföras det att *"enligt kommittén är villkoren i dagens trygghetssystem inte utformade efter familjehemsföräldrars förutsättningar så som samhället och kraven på familjehem utvecklats. Det gäller arbetslöshetsförsäkringen men också delvis socialförsäkringarna"*¹¹³

Tillsvarande anförs i SOU 2005:81, Källan till en chans, att familjehemmen åt ena sidan tar emot barn med allt svårare problem och åt andra sidan professionaliseras i allt större grad som effekt av de ökade krav som ställs i samband med uppdragen¹¹⁴. Det anförs också här att just missförhållandet

¹⁰⁵ Se SKL cirkulär 10:73: Ersättningar vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2011, källa: http://brs.skl.se/skbibl/cirkloc.jsp?search2_cnr=10%3A*&db=CIRK&toc_length=20&from=1&currdoc=0&searchpage=brsbibl_cirk.htm

¹⁰⁶ Handboken – vägen mot bra familjevård, Familjevårdens Centralorganisation (FACO), s 45

¹⁰⁷ Handboken – vägen mot bra familjevård, Familjevårdens Centralorganisation (FACO), s 46

¹⁰⁸ SKL cirkulär 10:73: För år 2011 gäller att grundbeloppet för omkostnadsersättning är på 5350 kr. (grundkostnad + tilläggskostnad) och grundbeloppet för arvode är på 5126 kr. Båda beloppen kan regleras uppåt på bakgrund av en individuell bedömning av placeringens omfång.

¹⁰⁹ Prop. 2006/07:129 s 55, och SOU 2009:68 s 409

¹¹⁰ Prop. 2006/07:129 s 55, och SOU 2009:68 s 410. Se dock också SOU 2009:68 s 434, där det beskrivas ett förslag från Regeringskansliet om rätt till arbetslöshetsersättning under vissa förutsättningar.

¹¹¹ SOU 2009:68 s 409

¹¹² Prop. 2006/07:129 s 55

¹¹³ Prop. 2006/07:129 s 55

¹¹⁴ SOU 2005:81 s 323

mellan svårare uppdrag och otidsenliga anställningsvillkor kan medverka att försvåra rekryteringen av familjehem¹¹⁵.

Att systemet kring familjehemmens arbetsvillkor är otidsenligt kan ses som en konsekvens av diskrepansen mellan traditionella uppfattningen av familjehemmen som vanliga, inte professionella hem och den faktiska utvecklingen mot en allt högre grad av professionalisering av familjehemsvården. Detta har medfört ökade krav på en likställning av familjehemsuppdraget med vanligt arbete, bland annat i socialförsäkringsrättslig bemärkelse¹¹⁶.

De ökade krav har medfört vissa förslag om åtgärder från officiellt håll. T.ex. har frågan om arbetslöshetsersättning behandlats i en departementsskrivelse¹¹⁷. Ett visst erkännande av ändrade villkor för familjehemsuppdraget finns här och det föreslås att *"tid som familje- eller jourhemsförälder där socialnämnden har begärt att föräldern är närvarande i hemmet i sådan utsträckning att det är nödvändigt att helt avstå från förvärvsarbete bör betraktas som s.k. överhoppningsbar tid, dvs. tid som inte räknas med vid bestämmandet av ramtid"*¹¹⁸.

Anmärkningsvärd är dock att det i departementsskrivelsen fasthålls att familjehemsuppdraget som utgångspunkt *"innebär att uppdragstagaren fungerar som förälder i vardagssituationen. Ett sådant uppdrag kan inte anses jämförbart med ett förvärvsarbete utan får mer liknas vid just föräldraskap. Föräldraskap kan i normalfallet kombineras med förvärvsarbete. Uppdrag som familje- eller jourhem bör i normalfallet betraktas på motsvarande sätt"*¹¹⁹.

Ytterligare är det anmärkningsvärd att Barnskyddsutredningen som bland annat hade till uppgift att ta ställning till hur villkoren för familjehemmen kan förbättras, inte finner anledning till ytterligare åtgärder än de i DS 2009:26 angivna förändringar i relation till familjehemmens arbetsvillkor¹²⁰.

Detta lämnar familjehemsföräldrarna kvar med ett flertal problem i relation till deras arbetsvillkor:

- Uppdraget erkänns grundläggande inte som förvärvsarbete utom som en vanlig förälderrelation. Detta till trots för att flertalet familjehemsföräldrar, som anført ovan avsnitt 2.1, jobbar antingen deltid eller inte alls, medan att bara 28 % jobbar heltid¹²¹.
- Familjehemsföräldrarnas anställningstrygghet beror enbart på uppdragsavtalet med socialnämnden, som ofta inte rymmer uppsägningsvillkor. Ett flertal exempel vittnar om uppsägningar med mycket kort varsel¹²².
- Det finns ingen lagstadgade rättigheter för familjehemsföräldrarna till arvode och omkostnadsersättning på en vis nivå utom enbart rekommendationer
- Nivån för arvodet och omkostnadsersättningen fastställs vanligen vid uppdragets början, där familjehemsföräldrarna kan ha svårt att genomskåda vad uppdraget reellt innebär. Villkoren kan vara svåra att ändra på en senare tidpunkt om uppdraget visar sig vara jobbigare än förväntat

¹¹⁵ SOU 2005:81 s 210-211

¹¹⁶ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 50

¹¹⁷ DS 2009:26 s 14f

¹¹⁸ DS 2009:26 s 16

¹¹⁹ DS 2009:26 s 16

¹²⁰ SOU 2009:68 s 434

¹²¹ Enligt en enkätundersökning som utfördes av SCB i samband med SOU 2005:81 svarade 28 procent av familjehemsföräldrarna att de förvärvsarbetade heltid, 37 procent att de arbetade deltid och att 34 procent att de inte förvärvsarbetade alls. Se SOU 2005:81 s 206-209

¹²² Detta gällde t.ex. fallet från Marks Kommun och har dessutom nämnts av flera av de intervjuade representanterna.

- Nivån för arvodet är generellt ganska lågt och medför en tillsvarande låg nivå för sjukpen- nings- och pensionssparande
- Oavsett förslaget i DS 2009:26 innebär uppdrag, där familjehemsföräldrarna inte är explicit beordrat hemma på heltid, inte rätt till arbetslöshetsersättning alls
- Familjehemsföräldrar har inte rätt till föräldrapenning, inte rätt till barnbidrag och inte heller rätt till flerbarnstillägg

4.1.4 Utbildning och handledning

*"Många barn som placeras har levt i en instabil miljö, varit utsatta för övergrepp och tidigare separa- tioner från sina anhöriga. En placering kan ha föregåtts av en akut kris eller en längre tids svårighe- ter. Familjehemmet skall kompensera för de tidigare bristerna. Oavsett skälet till en placering skall familjehemmet kunna ge barnet det stöd han eller hon behöver och hantera olika situationer som kan uppkomma under placeringen. Detta ställer stora krav på familjehemmen och på den sociala barn- och ungdomsvården. Hemmen måste vara omsorgsfullt utredda, ges utbildning samt det stöd och den handledning som de behöver"*¹²³

Reglering

Socialnämnden ansvarar båda för att det omhändertagna barnet får *"god vård"* enligt 6 kap. 1§ andra stycket SoL, och för att familjehemmet får det stöd och den hjälp som det behöver för att klara av uppdraget på ett tillfredsställande sätt enligt 6 kap. 7§ SoL. Varken det närmare innehållet av *"god vård"* eller det stöd som socialnämnden ska ge familjehemmen definieras närmare i svenska lagstift- ningen. Dessutom finns det idag ingen lagstadgad plikt för socialnämnden att tillhandahålla utbild- ning för familjehemsföräldrar och utbildning i någon form ges bara i hälften av kommunerna¹²⁴.

I Sveriges Kommuner och Landstings (SKL) rekommendationer från 2008 anges att familjehemmen dels har behov av generell utbildning och information inför placeringen, dels har behov av individuell fortbildning utifrån det placerade barnets särskilda problematiker. Dessutom betonas vikten av just bra utbildning och handledning som anges vara *"avgörande för att barnet ska kunna bo kvar, utveck- las och trivas"*. Det betonas dessutom att det är den placerande socialnämnden som enligt 6 kap. 7 § SoL är skyldig att tillgodose familjehemmets behov av utbildning, fortbildning och handledning¹²⁵.

Behovet av bra utbildning har dessutom uppmärksamats i ett flertal utredningar. I SOU 2009:68, Barnskyddsutredningen, föreslås en lagstadgad plikt till utbildning av familjehemsföräldrarna innan att en placering påbörjas. Det understrykas dessutom att det är socialnämnden som är skyldiga dels att tillhandahålla utbildning till familjehemsföräldrarna, dels att underlätta familjehemsföräldrarnas deltagande i utbildningen¹²⁶. Kravet om utbildning motiveras med att *"barnets problem kan vara av allvarlig karaktär såväl socialt, psykiskt som beteendemässigt"* och att familjehemmen *"måste ha kunskap och förmåga att förstå och möta såväl det enskilda barnet som dess föräldrar"*¹²⁷.

¹²³ Prop. 2006/07:129 s 55

¹²⁴ SOU 2009:68 s 428

¹²⁵ SKL Cirkulär 08:4 Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008, punkt 10.1

¹²⁶ SOU 2009:68 s 427-428

¹²⁷ SOU 2009:68 s 428

Samtidigt betonar utredningen vikten av bra handledning och föreslår att socialnämndens plikt till att handleda familjehemsföräldrarna förtydligas vid en särskild bestämmelse härom. Detta ska ses i ljuset av att en kontinuerlig kontakt mellan socialnämnden och familjehemmet är en förutsättning för att familjehemmet kan ge det placerade barnet tillräckligt stöd under placeringen. Samtidigt understrykas det att situationen idag, där majoriteten av familjehemsföräldrar träffar sin handläggare två gånger eller mindre per år, inte är tillfredsställande¹²⁸.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Att familjehem saknar relevant utbildning kan innebära svårigheter att hantera det placerade barnet. Behovet av förbättrad utbildning och handledning ska ses i sammanhang med att de placerade barnen har allt svårare problematiker och därmed kräver mera av familjehemmen. Placeras t.ex. ett barn med utvecklingsstörning eller autistiska problematiker vill utbildning och handledning vara av avgörande betydelse för om placeringen lyckas.

Ytterligare finns för många familjehem ett behov av en generell grundutbildning, där familjehemmens rättigheter och skyldigheter i samband med uppdraget som familjehem genomgås. Dessutom kan familjehemmen ha behov av utbildning kring hur man knyter an till de placerade barnen, hur man bemöter barn i kris och hur man bemöter dessas föräldrar¹²⁹.

¹²⁸ SOU 2009:68 s 412 och 429-430

¹²⁹ Se t.ex. remissvaren till SOU 2009:68: Förslag till Lag om stöd och skydd för barn och unga från Forum för Familjevård, http://www.forumfamiljevård.se/dokument/Remissvar_LBU_till_SOU_2009.pdf, och från Familjevårdens Centralorganisation, http://www.faco.nu/pdf/Barn_och_unga_i_familjehem_FaCO_Svar.pdf

4.2 Villkor medan placeringen pågår

”Man gör plötsligt inte längre som man vill och du kan få förhållningsorder både om vad man skall laga för mat (det kan vara en tonåring som är allergisk, muslim eller en vegan) Det skulle självklart vara likadant om ditt eget barn blev allergiskt men då har det inte dykt upp över en dag. Det kan vara förhållningsorder om vilka som skall vara välkomna, vilka som skall sova över som t.ex. pojk- eller flickvänner. Har till och med varit med om att socialen lägger sig i när familjen skulle äta den gemensamma frukosten utifrån att placeringen skulle få sovorgon (till kl 10). Hörde om en placering som avslutades då den placerade pojken som började klara skolan och få betyg klagade hos sin bio mamma han fick ju plugga så mycket (30 min/dagen)”

Familjehemsmamman, Eva¹³⁰

Att få ett nytt barn i sitt hem kan vara en stor utmaning för familjehemsföräldrarna, som ofta ska hantera inte bara det placerade barnet utom också barnets biologiska föräldrar, syskon och andra anhöriga. Därtill kommer uppbyggandet av en bra och nära relation med det placerade barnet inte bara mellan familjehemsföräldrarna och barnet utom också mellan familjehemsföräldrarnas egna barn, eventuella andra placerade barn och det nya barnet i familjen.

Samtidigt innebär familjehemsuppdraget att familjehemmet i ganska vid utsträckning underläggs begränsningar i vardagen med det placerade barnet. Innevarande avsnitt behandlar några av de begränsningar som vanligen ger upphov till störst frustration för familjehemmen i sin vardag. Detta gäller bland annat avsaknaden av inflytande på vardagliga beslut kring barnet (avsnitt 4.2.1), och avsaknaden av inflytande på barnets umgänge med de biologiska föräldrarna (avsnitt 4.2.2).

4.2.1 Rätten till inflytande på barnets vardag

Reglering

Som utgångspunkt gäller att det är ett barns biologiska föräldrar som har vårdnaden om barnet enligt 6 kap. 3 § FB. Det är därför de biologiska föräldrar som vårdnadshavare som innehar den rättsliga vårdnaden och därför dels har skyldigheten att säkra barnet omvårdnad, trygghet och god fostran enligt 6 kap. 1 § FB, dels har bestämmanderätten i frågor som rör barnet enligt 6 kap. 11 § FB. Samtidigt är det vanligen de biologiska föräldrarna som står för själva omvårdnaden av barnet, dvs. den faktiska vårdnaden¹³¹.

Vid placeringen av ett barn i familjehem åtskiljs den rättsliga vårdnaden över barnet från den faktiska vården av barnet. De biologiska föräldrarna fräntas på så sätt en del av ansvaret för barnet i samband med omhändertagandet och ansvarar medan placeringen pågår, inte längre för den dagliga omvårdnad och omsorg för barnet¹³².

Detta medför emellertid inte att familjehemsföräldrarna övertar vårdnadshavarens status och härmed bestämmanderätten över barnet. Däremot sker en fördelning av bestämmanderätten över barnet mellan de biologiska föräldrarna och socialnämnden beroende på om placeringen är frivillig enligt SoL eller tvungen enligt LVU.

Vid frivilliga placeringar med samtycke från vårdnadshavaren enligt SoL bevarar vårdnadshavaren i vid utsträckning möjligheten till att påverka barnets vardag även att barnet nu har placerats i famil-

¹³⁰ Beskrivning av familjehemmens situation på www.barnmishandelavmyndighet.se/familjehemmenssituation

¹³¹ Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 3 upplagan, Norstedts Juridik, s 111, och Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 134-135

¹³² Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 134

jehemmet. De biologiska föräldrar kan som vårdnadshavare därför kräva inflytande på barnets faktiska förhållanden under placeringen, t.ex. kring sovtider, mathållning, kompisar och skolgång. Dessutom kan vårdnadshavaren om denna är missnöjd få placeringen att upphöra vid att dra tillbaka sitt samtycke¹³³. Ytterst är det dock socialnämnden som ansvarar för att barnet får god vård enligt 6 kap. 1 § andra stycket SoL och 6 kap. 7 § SoL¹³⁴.

Vid tvungna placeringar enligt LVU begränsas vårdnadshavarens inflytande i vidare utsträckning. I de fall det behövs för att säkra barnet grundläggande rättigheter och behov enligt 6 kap. 1 § FB, är det på så sätt socialnämnden som ansvarar för att träffa beslut enligt 11 § första, fjärde och femte stycket LVU.

Socialnämndens ökade inflytande medför att vårdnadshavaren inte har samma inflytande på faktiska förhållanden kring barnets vardag som vid frivilliga placeringar. Detta betyder dock inte att de biologiska föräldrar uteslås från inflytande, men enbart att det slutligen är nämnden som ansvarar för tillvaratagandet av barnets rättigheter och behov enligt 11 § LVU. Ytterligare gäller socialnämndens ansvar enligt 6 kap. 7 § SoL också vid tvungna placeringar¹³⁵. Det gäller dock generellt en plikt för socialnämnden att uppmuntra de biologiska föräldrarnas deltagande och nämnden bör när det är möjligt samråda med de biologiska föräldrarna kring frågor om barnets personliga förhållanden¹³⁶. Anmärkningsvärd är att detta inte medför någon plikt för de biologiska föräldrarna att medverka och *"föräldrarnas aktivitetsgrad tillåtas variera beroende på förmåga, intresse och vilja"*¹³⁷.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

För familjehemmen medför den nuvarande regleringen att familjehemmen vid såväl frivilliga som tvungna placeringar enbart har inflytande på vardagliga beslut kring de placerade barnen i det omfång de biologiska föräldrarna respektive socialnämnden tillåter det.

Det finns enligt SoF 5 kap. 1b § en viss förpliktelse för socialnämnden att ha dialog med familjehemmet, men bestämmelsen ger ingen deciderad rätt till inflytande och avser huvudsakligen dialog kring barnets personliga förhållanden och utveckling. Kvarstår gör därför det faktum att familjehemsföräldrarna ingestans i svensk lagstiftning har någon legal rätt till inflytande på de placerade barnens vardag¹³⁸.

Konsekvensen är att familjehemsföräldrarna, som utövar den faktiska vårdsnaden av barnet, ofta inte har möjlighet att träffa de beslut som de själva anser är till barnets bästa. Detta framstår paradoxalt i betraktning av att det i många fall är begränsad kontakt mellan socialnämnden/biologiska föräldrarna och familjehemmet/barnet¹³⁹.

Som exempel på situationer där avsaknaden av rätt till inflytande ger upphov till frustrationer för familjehemmen kan nämnas, att familjehemmen:

- Kan få förhållningsorder om allt från mat, kläder, sängtider och pluggande, till vilka gäster och vem som ska sova över

¹³³ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 135

¹³⁴ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 185 och 200

¹³⁵ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 200

¹³⁶ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 136

¹³⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 135-136

¹³⁸ Se dock Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Liber, 2010, s 131: Det anföras här att barnets vårdnadshavare har bestämmanderätten över barnet, men att de vardagliga besluten kan träffas av familjehemmet.

¹³⁹ Se t.ex. SOU 2009:68 s 412 där det hänvisas till en enkätundersökning utförd i samband med SOU 2005:81, som visade att majoriteten av familjehemmen träffade socialtjänstens handläggare två gånger per år eller mindre

- Inte kan begära en medicinsk eller psykologisk utredning av barnet även att "något verkar vara fel"
- Inte har något inflytande på frågor kring barnets skola, läkarebehandling, etc.
- Ska hantera biologiska föräldrars krav på inflytande även i situationer där de biologiska föräldrarna har utvecklingsstörning eller liknande problematiker och inte klarar av att träffa bra beslut för sina barn
- Inte kan motsätta sig order från socialsekreterare/socialnämnden kring den faktiska vårdnaden av barnet om man inte håller med om det beslut som fattats

4.2.2 Umgängesfrågor

Reglering

Som klar huvudregel har ett omhändertaget barn rätt till umgänge med sina biologiska föräldrar¹⁴⁰ och barnets umgänge med de biologiska föräldrarna anses presumtivt vara till barnets bästa¹⁴¹.

Detta har lagstadgats som en umgängesrätt som tillkommer barnet enligt 6 kap. 1 § tredje stycket SoL och 14 § LVU. Detta överensstämmer med båda kontinuitetsprincipen¹⁴² och återföreningsprincipen¹⁴³ som skall iakttas i samband med omhändertagande av barn. Dessutom anses relationen mellan det placerade barnet och de biologiska föräldrarna vara särskild skyddsvärdig enligt artikel 8 i Europakonventionen om rätten till familjeliv¹⁴⁴.

Omfånget av umgänge bestäms vid frivilliga placeringar enligt SoL gemensamt av vårdnadshavaren och socialnämnden, medan att socialnämnden vid tvungna placeringar enligt LVU ensidigt kan träffa beslut kring umgänget mellan vårdnadshavaren och det placerade barnet¹⁴⁵.

Generellt gäller i överensstämmelse med återföreningsprincipen en målsättning om att vidga umgänget i vidast möjlig utsträckning. Möjligheten för vidgat umgänge skall därför prövas kontinuerligt enligt 6 kap. 1 § SoL och 14 § tredje stycket LVU.

I överensstämmelse härmed kräver begränsningar i umgänget saklig grund, begränsningarna ska vara proportionala och kan enbart legitimeras med hänsynen till barnets bästa¹⁴⁶. I samband härmed stadgas det i förarbetena till LVU att begränsningar i umgänget endast bör ske i den omfattning det är nödvändigt av hänsyn till genomförandet av vården¹⁴⁷.

Det har dock i svensk rättspraxis fastslagits att barns egen motvilja mot umgänge kan legitimera att umgänge begränsas/nekas om barnet har fyllt 12 år och/eller har en 12-årigs mognad¹⁴⁸.

¹⁴⁰ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 168

¹⁴¹ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 175

¹⁴² Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 182

¹⁴³ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 110

¹⁴⁴ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 111 och 171

¹⁴⁵ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 168-169

¹⁴⁶ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 171

¹⁴⁷ Prop. 1979/80:1 s 601f. enligt Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 179

¹⁴⁸ Fastslagit första gång i en dom juni 2005 i Regeringsrätten, RÅ 2005 ref. 66, enligt Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 176-178

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

I innevarande sammanhang är det anmärkningsvärd att det ingenstans i lagstiftningen finns någon rätt för familjehemsföräldrarna att påverka omfånget av umgänge mellan det placerade barnet och dess biologiska föräldrar. Dessutom finns det ingen möjlighet för familjehemsföräldrarna att klaga om umgänget efter deras uppfattning inte är bra för barnet.

Detta åstadkommer att många familjehemsföräldrar upplever att skicka iväg placerade barn till umgänge som verkar påverka barnet negativt respektive vara direkt skadligt för barnet. Det är på så sätt familjehemsföräldrarna som såväl ska förbereda barnet inför umgänget som avhjälpa de konsekvenser som umgänget haft när barnet återkommer till familjehemmet. Samtidigt kan det för familjehemsföräldrarna kännas som att man sviktar barnet, då det för barnet kan framstå som att det är familjehemsföräldrarnas vilja att skicka barnet iväg på umgänge.

Detta framstår särskild problematisk i fall där socialnämnden/socialsekreteraren som fattar beslut om umgänge har begränsad kontakt med familjehemmet och barnet¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Se t.ex. SOU 2009:68 s 412 där det hänvisas till en enkätundersökning utförd i samband med SOU 2005:81, som visade att majoriteten av familjehemmen träffade socialtjänstens handläggare två gånger per år eller mindre

4.3 Villkor i samband med placeringens upphörande

När omhändertagna barn placeras i familjehem anses vården vara en tillfällig konstruktion, där barnen som utgångspunkt inte ska bli kvar längre än nödvändigt¹⁵⁰. Detta beror på återföreningsprincipen som gäller båda vid frivillig vård generellt enligt SoL och vid tvångsvård enligt 2 § LVU. I samband härmed finns t.ex. bestämmelsen i 6 kap. 8 § SoL, där det stadgas att socialnämnden minst en gång varje sjätte månad ska överväga om vården fortfarande behövs.

Detta medför att uppdraget som familjehem som utgångspunkt får anses vara av tillfällig karaktär och att familjehemsföräldrarna – som också i denne sammanhang räknas för professionella uppdragstagare – därför får bereda sig på att relationen till barnet är av tillfällig karaktär. Detta överensstämmer emellertid i vissa fall dåligt med motiven bakom placeringen av barn i familjehem, där en nära anknytning mellan barnet och familjehemsföräldrarna räknas vara ”en förutsättning för barnets utveckling till en trygg, harmonisk och välfungerande människa”¹⁵¹.

Om en sådan nära anknytning har etablerats utgör familjehemsföräldrarna inte längre bara professionella uppdragstagare, men också (nya) nära anhöriga för barnet. Detta aktualiserar ett flertal problemställningar kring såväl barnets fortsatta rätt till familjehemsföräldrarna som familjehemsföräldrarnas rätt till att i olika sammanhang uppnå inflytande på beslut som träffas kring barnet.

4.3.1 Beslut om omplacering alternative hemflyttning

”När barnen äntligen började komma fram i BUP-kön och vi kunde börja säga att anknytning faktiskt påbörjats av dessa svårt störda barn så gjorde vi det oförlåtliga: vi ställde krav! Vi begärde handledning, avlastning och dagisplatser (OBS! Inte höjt arvode). Vad blev då resultatet? Ja det har du säkert räknat ut. Omflyttning respektive hemflytt i superfart – till ett nytt oerfaret familjehem som inte vågade ställa krav, nu när de äntligen fick en placering, och hemflytt till en förälder som bara två månader tidigare inte ens fick ha barnen på övernattnings. Barnens bästa eller strikt ekonomiskt?”

F.d. Familjehemsmamma, 2009¹⁵²

Reglering

Upphör av familjehemsvård kan grundas på flera olika orsaker beroende på om vården är frivillig eller tvungen. Vid frivillig vård enligt SoL kan vården antingen upphöra som följd av att vårdnadshavaren inte längre samtycker, att barnet har fyllt 15 år och inte (längre) ger sitt samtycke till vårdens upprätthållande eller att barnets vårdbehov är uppfyllt¹⁵³. Vid tvångsvård enligt 2 och 3 §§ LVU gäller enligt 21 § LVU att vården ska upphöra när förutsättningarna för vården inte längre är uppfyllda¹⁵⁴.

Enligt 6 kap. 8 §, 1 pkt. SoL har socialnämnden en plikt att kontinuerligt, och minst en gång var sjätte månad, överväga om vården fortfarande behövs. Dessutom följer det av 6 kap. 1-8 §§ SoL att socialnämnden som tillståndsgivare till vården enligt 6 kap. 6 § SoL och ansvarig för att barnet får god vård

¹⁵⁰ SOU 2009:68 s 471

¹⁵¹ Enligt motiven till SoL enligt SOU 2000:77 s 62

¹⁵² ”Flytt – varför?”, Artikel i FACO:s medlemsblad Aktuellt Magazin, Nr. 5 2009, s 8

¹⁵³ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 186, och Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 202-204

¹⁵⁴ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 186-187, och Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 202-204

enligt 6 kap. 1 § 2 pkt. SoL och 6 kap. 7 § SoL, har ett ansvar att flytta barnet om barnets behov inte täcks i det nuvarande familjehemmet¹⁵⁵.

Det finns dock vissa begränsningar på möjligheten att flytta ett placerat barn från det familjehem där barnet vistas. Först och främst gäller enligt 1 kap. 2 § SoL att vad som är bäst för barnet alltid skall beaktas vid beslut som rör barnet. Detta vill t.ex. kunna medföra att socialnämnden om vårdnadshavaren inte längre ger sitt samtycke till vården kan vara tvungen att besluta om tvångsvård enligt 2 eller 3 §§ LVU om förutsättningarna härför är uppfyllda.

Vid beslut om barnets bästa bör uppmärksammas att *"de barn som vistas länge eller växer upp i familjehem behöver kontinuitet, trygghet och förutsägbarhet i sina liv"*¹⁵⁶. På bakgrund härav har JO betonat att omplaceringar *"är mycket allvarliga åtgärder"* som dels kräver en grundlig utredning innan beslut träffas, dels enbart bör övervägas om fördelarna klart övervägar nackdelarna för barnet. Dessutom bör socialnämnden i första hand försöka lösa problemen i familjehemmet¹⁵⁷.

Gemensamt för vård enligt såväl SoL som LVU gäller således att det är de biologiska föräldrar som vårdnadshavare respektive socialnämnden som beslutar om vården ska upphöra. Detta medför att familjehemsföräldrarna - oavsett vilken relation som uppnåtts till barnet - inte har något inflytande på det beslut som träffas kring omplacering alternativt hemflyttning av barnet.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Att familjehemmen inte har något inflytande på beslut om omplacering eller hemflyttning av barnet medför att familjehemmen inte har någon möjlighet att påverka tillvaratagandet av barnets bästa om flyttningen av familjehemmet inte upplevs vara till barnets bästa. Denna problematik ska ses i sammanhang med familjehemmens avsaknad av klagomöjligheter som genomgås nedan i avsnitt 4.4.

Detta innebär dessutom att familjehemmen inget inflytande har på t.ex. omplaceringar som grundas på anonyma anmälningar till socialnämnden eller påstådde samarbetssvårigheter mellan familjehemmet och socialnämnden.

4.3.2 Flyttningsförbud och övervägande om vårdnadsöverflyttning

Reglering

Oavsett om barnets vårdnadshavare inte längre samtycker till frivillig vård enligt SoL eller socialnämnden finner att förutsättningarna för tvångsvård enligt LVU inte längre föreligger, kan vården upprätthållas under en viss tid enligt bestämmelsen om flyttningsförbud i 24 § LVU.

Förutsättningen för att ett flyttningsförbud enligt 24 § LVU kan meddelas är att det *"föreligger en påtaglig risk för att barnets kroppsliga eller själsliga hälsa skadas om barnet tvingas flytta från det hem där barnet befinner sig"*¹⁵⁸. Bestämmelsen syftar till att tillvarata barnets bästa vid att förhindra en hemtagning av barnet vid en olämplig tidpunkt eller allt för snabbt. Härvid får socialnämnden

¹⁵⁵ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 152-153

¹⁵⁶ SOU 2009:68 s 451 och SOU 2000:77 s 86

¹⁵⁷ T.ex. JO-fallen JO dnr. 4347-1993 s 4 och JO 2005/06 s 242, enligt Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 153

¹⁵⁸ Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna, 24 upplagan, Norstedts Juridik, 2011, s 419

möjlighet att säkra att flyttningen blir så skonsam som möjlig för barnet. Beslut om flyttningsförbud är som utgångspunkt tillfälliga, men kan i undantagsfall kvarstå till barnet fyller 18 år¹⁵⁹.

Bestämmelsen medför således att vårdnadshavarens bestämmanderätt över barnet åsidosätts till fördel för tillvaratagandet av barnets bästa¹⁶⁰.

Att barnets bästa på så sätt har företräde för vårdnadshavarens rätt följer tillsvarande av bestämmelserna om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § FB, 6 kap. 8 § SoL och 13 § LVU.

Av den allmänna bestämmelsen i 6 kap. 8 § FB framgår att vårdnaden kan överflyttas till familjehemmet om det anses vara uppenbart bäst för barnet att de rådande förhållandena består¹⁶¹. Syftet är att undvika att *”barn som rotat sig i ett familjehem blir uppräckta ur en miljö där de funnit sig till rätta och känner en större samhörighet och känslomässig förankring än till sitt familjehem”*¹⁶².

Bestämmelsen som infördes i svensk lagstiftning redan 1983 har emellertid använts mycket sällan¹⁶³ och det infördes därför 2003 bestämmelser i 6 kap. 8 § SoL respektive 13 § LVU om en särskild skyldighet för socialnämnden att överväga överflyttning av vårdnaden när ett barn varit placerat i samma familjehem i 3 år¹⁶⁴. Syftet med införandet av dessa bestämmelser var enligt förarbetena att förtydliga barnperspektivet och att skapa bättre möjligheter för kontinuitet och trygghet i vården. Samtidigt motiverades 3 års gränsen med det att 3 år är lång tid för ett litet barn, särskild om barnet placerats i tidig ålder¹⁶⁵.

Bestämmelserna i 6 kap. 8 § SoL respektive 13 § LVU hänvisar till bestämmelsen i 6 kap. 8 § FB och övervägandet skall därför ske efter samma kriterier. Detta innebär bland annat att bedömningen alltid ska ske utifrån barnets bästa, att avgörande hänsyn skall tas till barnets behov och intressen i det enskilda fallet och att barnets egen inställning skall tillmätas stor betydelse¹⁶⁶.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Såväl bestämmelsen om flyttningsförbud enligt 24 § LVU som bestämmelserna om vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § FB, 6 kap. 8 § SoL och 13 § LVU, innebär ett förstärkt barnperspektiv, där barnets bästa och barnets behov av trygghet och stabilitet ska sättas i främsta rummet. En indirekt följd är dessutom att vårdnadshavarens rättigheter kan åsidosättas på bekostnad av hänsyn till barnets bästa.

Detta innebär således möjlighet till ett vist erkännande av relationen mellan familjehemmet och det placerade barnet. Bestämmelserna medför emellertid varken rätt till reellt inflytande för familjehemmen eller rätt för familjehemmet att göra sina åsikter gällande innan socialnämnden träffar beslut. Dessutom har undersökningar visat att bestämmelserna om vårdnadsöverflyttning används ytterst sällan¹⁶⁷.

¹⁵⁹ SOU 2009:68 s 502

¹⁶⁰ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 209

¹⁶¹ SOU 2009:68 s 496

¹⁶² Prop. 1981/82:168 enligt SOU 2009:68 s 496-497

¹⁶³ Prop. 2002/03:53 s 84-86

¹⁶⁴ Prop. 2002/03:53 s 84 och SOU 2009:68 s 498

¹⁶⁵ Prop. 2002/03:53 s 86

¹⁶⁶ Prop. 2002/03:53 s 85, och Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 192-193

¹⁶⁷ SOU 2009:68 s 500: 2008 gjordes 186 överflyttningar av vårdnaden till familjehemmet

4.4 Klagomöjligheter

”Skulden då det misslyckas läggs ofta på familjehem. Men i många fall kämpas det för barnen och benen/möjligheterna slås undan av assistenter eller i vissa fall föräldrar med en annan åsikt. Det händer hela tiden och nämns aldrig”

(www.barnmishandelavmyndighet.se/familjehemmenssituation)

Som påvisad ovanför finns det viss reglering som direkt eller indirekt skyddar familjehemmen. Emellertid är det rättsliga värdet av denna reglering begränsat om det inte finns möjlighet för familjehemmen att hävda sin och barnets rätt. I innevarande avsnitt genomgås vissa centrala problematiker kring familjehemmens möjlighet att överklaga beslut.

4.4.1 Familjehemmens möjlighet att överklaga beslut

Reglering

I frågor om omhändertagande av barn gäller enligt 16 kap. 3 § SoL en rätt till överklagande av socialnämndens beslut om medgivande för familjehemsplacering av ett barn enligt 6 kap. 6 § SoL. Tillsvarande kan förvaltningsrättens beslut om bland annat att vård ska inledas, att barnet ska flyttas, att vården ska avslutas eller umgängesbeslut överklagas enligt 41 § LVU.

Rätten att överklaga beslut kräver emellertid att den som klagar har partsbehörighet enligt 11 kap. 1 § RB. Detta betyder att saken i målet ska röra personen i fråga på ett sådant sätt att partsställning uppnås¹⁶⁸.

Dessutom gäller generellt enligt 22 § FL att förvaltningsmyndigheters beslut kan överklagas av den som beslutet angår om beslutet har gått personen emot och beslutet i övrigt kan överklagas. Tillsvarande kan förvaltningsrättens beslut generellt överklagas enligt 33 § FVL.

Ytterligare finns i 11 kap. 9 § SoL en rätt att få företrädare inför socialnämnden för den som enligt 11 kap. 8 § ska ges tillfälle att yttra sig enligt 17 § FL.

Gemensamt för samtliga bestämmelser gäller emellertid att familjehemmen, som inte är barnets vårdnadshavare men enbart kommunala uppdragstagare, varken har partsställning eller rätt till företrädare för socialnämnden i övrigt¹⁶⁹. Partställning tillkommer således enbart barnets vårdnadshavare, socialnämnden och i vissa fall barnet självständigt¹⁷⁰.

Var finns problemen för familjehemmen? / konsekvens av nuvarande regleringen?

Att familjehemmen varken har partsställning i relation till det placerade barnet eller rätt till företrädare inför socialnämnden medför att familjehemmen enbart hörs i frågor kring barnet om socialnämnden alternativt förvaltningsrätten frivilligt väljer att höra familjehemmen.

¹⁶⁸ Mattsson, Titti, Barnet och rättsprocessen, Juristförlaget i Lund, 2002, s 168

¹⁶⁹ Partsställning för familjehemmen har avvisats vid svenska domstolar i ett flertal fall. Se t.ex. Länsrätten i Vänersborgs beslut kring fallet från Marks Kommun, Beslut 2009-12-02, mål nr 3137-09, 3229-09. Tidigare rättsfall som behandlar familjehemmens partsställning är t.ex. RÅ 1986 not 680 och RÅ 79 Bb 153 från Regeringsrätten.

¹⁷⁰ Mattsson, Titti, Barnet och rättsprocessen, Juristförlaget i Lund, 2002, s 172: Barnet bör ha en från föräldrarna och socialnämnden fristående partsställning i mål där det föreligger intressekonflikter som direkt påverkar barnets person

Detta innebär att t.ex. beslut om hemflyttning, beslut om omplacering eller umgängesbeslut kan träffas utan att familjehemmet hörs och utan att familjehemmet efterföljande har möjlighet att överklaga det beslut som träffas. Inte heller har familjehemmen något inflytande om socialnämnden t.ex. försummar att överväga vårdnadsöverflyttning enligt 6 kap. 8 § 2 pkt. SoL.

En konsekvens är dessutom att ett familjehem som upplever att socialnämnden träffar beslut som strider mot barnets bästa inte kan överklaga socialnämndens beslut och i övrigt generellt saknar möjligheter att tillvarata barnets bästa.

Ytterligare gäller att t.ex. omplaceringar inte alls räknas för rättsliga tvister. Detta innebär att beslut om omplacering inte kan överklagas och att barnet inte heller har rätt till ombud.

Enda möjligheten är enligt de intervjuade familjehemsorganisationerna att antingen klaga till Socialstyrelsen som överordnad tillsynsmyndighet eller att anmäla förhållandet till Riksdagens Ombudsmän, kallat JO. Vid anmälningar till JO finns det inget krav om partsställning, men JO:s sanktionsmöjligheter är samtidigt tillsvarende begränsade och JO:s vanligaste "sanktion" är kritiska, vägledande och/eller rådgivande uttalanden. Ett uttalande från JO är emellertid aldrig rättsligt bindande¹⁷¹.

Ytterligare finns förmodligen möjlighet för familjehemmen dels att överklaga beslut som specifikt rör uppdragsavtalen med socialnämnden enligt 22 § FL, dels att initiera mål om uppdragsavtalens överhållelse enligt 11 kap. 1 § RB.

¹⁷¹ Källa: JO:s hemsida: http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=12&ObjectClass=DynamX_Documents&Language=sv

5 SAMMANFATTANDE OCH DISKUSSION

5.1 Sammanfattande: Hur är familjehemmens rättsliga ställning?

Ska resultaten från analysen i avsnitt 4 sammanfattas kan det göras ganska kort:

- Det saknas i stort bestämmelser som regleras familjehemmens rättigheter i svensk rätt
- Familjehemmen har ingen rätt till skriftligt avtal med socialnämnden
- Familjehemmen har inte tidsenliga arbetsvillkor som motsvarar det svåra uppdrag som familjehemmet åtar sig
- Familjehemmen har inte någon formell rätt till utbildning och handledning
- Familjehemmen har inte rätt till inflytande på vardagliga beslut kring det placerade barnet
- Familjehemmen har inte rätt till inflytande på det placerade barnets umgänge med de biologiska föräldrarna
- Familjehemmen har inte något inflytande på socialnämndens beslut om hemflyttning respektive omflyttning av det placerade barnet
- Familjehemmen har inte något inflytande på socialnämndens beslut om flyttningsförbud eller vårdnadsöverflyttning – och kan inte heller kräva att socialnämnden tar ställning härtill
- Familjehemmen – som saknar partställning – kan inte överklaga beslut kring det placerade barnet och har inte heller rätt till företräde inför socialnämnden

Ett kort och entydigt svar på den överordnade problemställningen om vilken rättslig ställning familjehemmen har, kan därför ges: Förutom de rättigheter som avtalsenligt kan grundas på uppdragsavtalet med socialnämnden har familjehemmen inga rättigheter alls!

5.2 Diskussion: De olösta frågorna inom familjehemsvården

I Barnskyddsutredningen, SOU 2009:68, dras bland annat slutsatsen att *”samhällsvården generellt sett inte haft den kompenserande funktion för barn och unga som det kan förväntas”*¹⁷². Samtidigt uppmärksammas det att det finns generella svårigheter att rekrytera tillräckligt med familjehem och att detta kan leda till att utsatta barn inte får den hjälp de behöver¹⁷³. Ytterligare konstateras det att familjehemsuppdraget alltmer börjat anta formen av ett vanligt arbete i samband med att det ställs större och större krav på familjehemmen¹⁷⁴.

Sammanhållas detta med att de placerade barnen har allt svårare problematiker och därför behöver mera hjälp än tidigare¹⁷⁵ ger uppsatsen anledning till en rad frågor och ett flertal paradoxer som har framkommit vid det nuvarande svenska familjehemssystemet:

1. Familjehemmens arbetsvillkor: Förvärvsarbete eller ideellt arbete?

Som beskrivit ovan avsnitt 2.1 finns det en iögonfallande diskrepans mellan definitionen av familjehemsuppdraget som *”inte yrkesmässigt”* enligt 3 kap. 2 § SoF, och det faktum att flertalet familjehemsföräldrar jobbar antingen deltid eller inte alls, medan att bara 28 % jobbar

¹⁷² SOU 2009:68 s 478. Se dessutom SOU 2005:81 s 219f angående resultat av familjehemsvården

¹⁷³ SOU 2009:68 s 405

¹⁷⁴ SOU 2009:68 s 422-42

¹⁷⁵ SOU 2005:81 s 211 och Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Iustus Förlag, 2006, s 48

heltid¹⁷⁶. Den iögonfallande diskrepansen mellan definition och verklighet kan antagligen vara medverkande till att familjehemmen åt ena sidan endast tilldelas begränsade rättigheter i överensstämmelse med uppfattningen av familjehem som vanliga hem som tillhör den privata, icke-reglerade sfären¹⁷⁷. Och att familjehemmen åt andra sidan själva efterfrågar rättigheter som motsvarar den professionalitet som de förväntas ha¹⁷⁸.

2. Vem tillvaratar bäst barnets bästa?

I samband med långvariga placeringar framstår det paradoxalt att familjehemmen – som är barnens faktiska vårdgivare – inte ges något inflytande på beslut kring barnet. Det framstår således osannolikt att den socialsekreterare som bara har träffat barnet ett fåtal gånger under en kortare tidsperiod eller biologiska föräldrar som kanske bara träffat barnet vid umgänge var tredje eller fjärde vecka, ska vara bättra att bedöma vad som är barnets bästa än de familjehemsföräldrar som har gett omsorg till barnet under flera år.

3. En varig eller tillfällig lösning?

Omhändertagandet av barn är som utgångspunkt en tillfällig lösning, som ska upphöra så snart det är möjligt. Detta följer bland annat av återföreningsprincipen och bestämmelsen om övervägande av vårdens upphör enligt 6 kap. 8 § 1 pkt. SoL. För många barn som placeras i ett familjehem är placeringen emellertid av lång varighet och bristen på långsiktig planering kan för dessa barn ge upphov till stor osäkerhet och försvåra anknytningen till familjehemsföräldrarna¹⁷⁹.

4. Hur skall familjehemsföräldrarna kunna knyta an om relationen inte erkänns som varaktig?

En konsekvens av familjehemmens avsaknad av rättigheter kan vara att familjehemsföräldrarna inte vågar knyta fullständigt an till barnet. För hur förväntas familjehemsföräldrarna att kunna knyta helhjärtad an till ett placerat barn som riskerar plötsligt att omplaceras utan förvarning och utan efterföljande kontakt mellan barnet och familjehemsföräldrarna? Och hur skall man som familjehemsförälder kunna erbjuda en förälderliknande relation om man alldeles saknar inflytande på de beslut som träffas kring barnet?¹⁸⁰

5. Vilken roll spelar kommunernas ekonomi?

Ekonomi får generellt inte vara avgörande för den hjälp som kommunerna ger till barn som behöver hjälp. Motsatt är omhändertagande av barn ganska kostsamt för kommunerna, som därför skulle kunna förväntas att tillägga ekonomi en viss vikt när beslut ska träffas¹⁸¹. Arbe-

¹⁷⁶ Enligt en enkätundersökning som utfördes av SCB i samband med SOU 2005:81 svarade 28 procent av familjehemsföräldrarna att de förvärvsarbetade heltid, 37 procent att de arbetade deltid och att 34 procent att de inte förvärvsarbetade alls. Se SOU 2005:81 s 206-209

¹⁷⁷ Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör, Lustus Förlag, 2006, s 47

¹⁷⁸ Se t.ex. remissvaren till SOU 2009:68: Förslag till Lag om stöd och skydd för barn och unga från Forum för Familjevård, http://www.forumfamiljevård.se/dokument/Remissvar_LBU_till_SOU_2009.pdf, och från Familjevårdens Centralorganisation, http://www.faco.nu/pdf/Barn_och_unga_i_familjehem_FaCO_Svar.pdf

¹⁷⁹ Se t.ex. artiklarna "Fosterbarn: Adoption kan vara en lösning" från DN.se; källa: <http://www.dn.se/insidan/insidan-hem/adoption-kan-vara-en-losning>; och "För fosterbarnen är livet preliminärt" från DN.se; källa: <http://www.dn.se/insidan/insidan-hem/for-fosterbarnen-ar-livet-preliminart>

¹⁸⁰ Detta har bland annat uppmärksammats av Ingrid Höjer i avhandlingen "Fosterfamiljen inre liv", 2001, där det anförs "Att inte ha den fulla bestämmanderätten kan också innebära att föräldrakänslorna inte utvecklas på samma sätt som för de egna barnen"

¹⁸¹ Se t.ex. SOU 2009:68 s 467-468, där det anförs att det i kommunerna finns problem med "personalomsättning, resursbrist och att familjehemsfrågorna inte prioriteras tillräckligt"

tet med uppsatsen har dock visat att frågan om ekonomins roll är nästan frånvarande i de utredningar som gjorts kring omhändertagande av barn.

6. Vikten av bra socialsekreterare?

En undersökning utförd av Akademikerförbundet SSR har visat att fyra av tio socialsekreterare inte tycker att de klarar kvaliteten och rättssäkerheten i deras arbete¹⁸². Samtidigt har det från flera håll uppmärksamats att kvalitén i socialtjänstens utredningar inte alltid är så bra som den borde vara¹⁸³. Detta är bekymrande set i ljuset av den stora betydelse som socialnämnderna – och därmed socialsekreterarnas – arbete har för den vård som ges till utsatta barn inom familjehemsvården.

5.3 Avslutning

Om syftet med familjehemsvården är att uppnå trygghet och god fostran för några av samhällets mest utsatta barn är det nödvändigt att de beskrivna paradoxerna och olösta frågorna inom familjehemsvården uppmärksammas i högre grad än det än så länge har varit fallet. Enbart härvid vill förhållanden för barn och familjehem kunna förbättras i en sådan grad att familjehemsvården vill kunna erbjuda de utsatta barnen den hjälp och det stöd som de behöver.

Barnskyddsutredningen, SOU 2009:68, föreslår beträffande familjehemsvården en rad förslag som syftar till dels att förbättra villkoren för de placerade barnen, dels att förbättra villkoren för familjehemmen. Det gäller förslag om t.ex. att införa en skyldighet för socialnämnden att tillhandahålla utbildning för familjehemmen¹⁸⁴, ett förtydligande av socialnämndens ansvar att ge stöd till familjehemmen¹⁸⁵ och en plikt för socialnämnden att upprätta skriftliga avtal med familjehemmen¹⁸⁶.

Dessa framstår emellertid långt ifrån tillräckligt visionära för att ta itu med de nämnda paradoxerna som finns inom familjehemsvården.

Det behövas därför nya undersökningar som fokuserar på hur familjehemmen och dessas villkor vill kunna förbättras under hänsynstagande till barnets bästa, biologiska föräldrarnas rättigheter och kommunala intressen.

¹⁸² Se artikeln "Stor oro för kvalitén och rättssäkerheten i socialtjänsten";

Källa: <http://www.akademssr.se/text/stor-oro-for-kvaliten-och-rattsakerheten-i-socialtjansten>

¹⁸³ Se t.ex. Bo Edvardssons kritik av socialtjänsten i artikeln "Socialtjänstens utredningar är ett stinkande träsk";

Källa: http://www.nkmr.org/socialtjanstens_utredningar_ar_ett_stinkande_trask.htm

¹⁸⁴ SOU 2009:68 s 427

¹⁸⁵ SOU 2009:68 s 429

¹⁸⁶ SOU 2009:68 s 430

6 KÄLLFÖRTECKNING

A. Litteratur

Mattsson, Titti, Barnet och rättsprocessen: Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård, Första upplagan, Juristförlaget i Lund, 2002

Mattsson, Titti, Barnet som subjekt och aktör: en rättslig studie om barn i familjehem, Första upplagan, Iustus Förlag, 2006

Mattsson, Titti, Rätten till familj inom barn- och ungdomsvården, Första upplagan, Liber, 2010

Norström, Carl, och Thunved, Anders, Nya sociallagarna med kommentarer, lagar och förordningar som de lyder den 1 januari 2011, Tjugofärde upplagan, Norstedts Juridik, 2011

Rytter, Jens Elo, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – og dansk ret, Andra upplagan, Forlaget Thomson, 2003

Sjösten, Mats, Vårdnad, boende och umgänge, Tredje upplagan, Norstedts Juridik, 2010

B. Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 2000/01:80 Ny socialtjänstlag m.m.

Prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatte positioner m.m.

Prop. 2006/07:129 Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m.

Prop. 2009/10:131 om Lex Sarah och socialtjänsten

Statens offentliga utredningar

SOU 2000:77 Omhändertagen - Samhällets ansvar för utsatta barn och unga

SOU 2005:81 Källan till en chans - Nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården

SOU 2009:68 Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (Barnskyddsutredningen)

SOU 2009:99 Vanvård i social barnavård under 1900-talet (Vanvårdsutredningen)

Departementsskrivelser

Ds 2009:26 Förbättringar i arbetslöshetsförsäkringen

C. Socialstyrelsens rapporter och allmänna råd

SOSFS 2006:5 Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS

Socialstyrelsens rapport: Barnets rätt och LVU : om barnet i rättsprocessen, 2009

Källa: <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2009/2009-126-182>

D. SKL Cirkulären

SKL Cirkulär 08:4: Ersättningar och villkor vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2008

SKL Cirkulär 10:73: Ersättningar vid familjehemsvård av barn, unga och vuxna, vårdnadsöverflyttningar m.m. för år 2011

E. Annat material

Intervjuer (genomfört i perioden 2-4 mars 2011)

- Barbro Bengtsson, kassör i Familjevårdens Centralorganisation (FACO)
- Lena Bervå, ordförande i Föreningen Socionomer inom Familjehemsvården (FSF)
- Telle Söderberg, Familjehemmens Riksförbund (FR)
- Eva, fostermamman från det omdebatterade fallet i Marks Kommun
- Peter Stierna, advokat vid Advokatbyrå Eriksson & Bengtsson, Skövde

Artiklar

”Den belönande utmaningen – om att vara fosterförälder” av Ingrid Höjer, i tidningen Nordiskt socialt arbeid, nr. 2 2002, s 76-84

Källa: http://www.idunn.no/ts/nsa/2002/0202/den_belnade_utmaningen_-_om_att_vara_fosterfrlder

”Fosterbarn: Adoption kan vara en lösning” från www.dn.se/insidan

källa: <http://www.dn.se/insidan/insidan-hem/adoption-kan-vara-en-losning>

”För fosterbarnen är livet preliminärt” från www.dn.se/insidan

källa: <http://www.dn.se/insidan/insidan-hem/for-fosterbarnen-ar-livet-preliminart>

”Inkompetenta socialarbetare ödelägger liv” från www.aftonbladet.se/debatt

Källa: <http://www.aftonbladet.se/debatt/article2335589.ab>

”Socialtjänstens utredningar är ett stinkande träsk” från www.nkmr.org

Källa: http://www.nkmr.org/socialtjanstens_utredningar_ar_ett_stinkande_trask.htm

”Stor oro för kvalitén och rättssäkerheten i socialtjänsten” från www.akademssr.se

Källa: <http://www.akademssr.se/text/stor-oro-for-kvaliten-och-rattsakerheten-i-socialtjansten>

”Utredningar baseras på skvaller” från www.dn.se/insidan

Källa: <http://www.dn.se/insidan/insidan-hem/utredningar-baseras-pa-skvaller>

Rapporter

"Att lära av fosterbarn – åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn", Stiftelsen Allmänna Barnhuset, 2010

Källa: http://www.allmannabarnhuset.se/data/files/B_cker_PDF/Att_l_ra_av_fosterbarn.pdf

"Socialtjänsten", Undersökning av Akademiker Förbundet SSR, 2010

Källa: <http://www.akademssr.se/text/stor-oro-for-kvaliten-och-rattsakerheten-i-socialtjansten>

Bakgrundsmaterial angående familjen i Marks Kommun

"Allvarliga fel begicks när syskon rycktes från familjehem", artikel på www.svt.se, 20 oktober 2010

Källa: http://svt.se/2.144014/1.2200092/allvarliga_fel_begicks_nar_syskon_rycktes_fran_familjehem

"Familjehemmens situation", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/familjehemmenssituation.asp>

"Familjehems vardag", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/Familjehemsvardag.asp>

"Måste ändras", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/PDF/masteandras.pdf>

Familjehemsmammans blogg på www.fostermamman.blogspot.com

Remissvar till SOU 2009:68 och svar på socialstyrelsens enkät om "Barn och unga i familjehem"

FACO:s enkätsvar av 23 november 2010: Barn och unga i familjehem - förslag till förändringar

Källa: http://www.faco.nu/pdf/Barn_och_unga_i_familjehem_FaCO_Svar.pdf

Forum för familjevårds remissvar till SOU 2009:68 av 29 oktober 2009

Källa: http://www.forumfamiljevard.se/dokument/Remissvar_LBU_till_SOU_2009.pdf

Rädda Barnens remissvar till SOU 2009:68 av 30 oktober 2009

Källa: http://www.rb.se/SiteCollectionDocuments/Remissvar/Barnskyddsutredningen_SOU_2009_68.pdf

TV-program

Fosterbarn – I undantagens värld, Kundskapskanalen, 16 februari 2011

"De förlorade barnen", SVT Dokumentär, 20 oktober 2010

Material från Familjevårdens centralorganisation (FACO)

FACO:s Medlemstidningar

- Aktuellt Magazin, Nr 1, 2006: Den egna familjen
- Aktuellt Magazin, Nr 2, 2006: Familjehemmens villkor
- Aktuellt Magazin, Nr 1, 2007: Anknytning
- Aktuellt Magazin, Nr 2, 2009: Autism och Asperger
- Aktuellt Magazin, Nr 3, 2009: Att vara familjehem
- Aktuellt Magazin, Nr 5, 2009: Hemflytt
- Aktuellt Magazin, Nr 4, 2010: Barn på institution
- Aktuellt Magazin, Nr 5, 2010: Alternativa metoder
- Aktuellt Magazin, Nr 1, 2011: Familjehemmen, barnen och politiken

FACO:s Handbok

Handboken – vägen mot bra familjehem, 2011

7 BILAGA 1: Material som används vid utarbetelsen av avsnitt 3

Avsnitt 3 har utarbetats vid en genomgång av de problemställningar i relation till familjehemmens rättsliga som framstår i följande material:

Statens offentliga utredningar

SOU 2000:77 Omhändertagen - Samhällets ansvar för utsatta barn och unga

SOU 2005:81 Källan till en chans - Nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården

SOU 2009:68 Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (Barnskyddsutredningen)

SOU 2009:99 Vanvård i social barnavård under 1900-talet (Vanvårdsutredningen)

Intervjuer (genomfört i perioden 2-4 mars 2011)

- Barbro Bengtsson, kassör i Familjevårdens Centralorganisation (FACO)
- Lena Bervå, ordförande i Föreningen Socionomer inom Familjehemsvården (FSF)
- Telle Söderberg, Familjehemmens Riksförbund (FR)
- Eva, fostermamman från det omdebatterade fallet i Marks Kommun
- Peter Stierna, advokat vid Advokatbyrå Eriksson & Bengtsson, Skövde

Bakgrundsmaterial angående familjen i Marks Kommun

"Familjehemmens situation", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/familjehemmenssituation.asp>

"Familjehems vardag", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/Familjehemsvardag.asp>

"Måste ändras", inlägg på www.barnmisshandelavmyndighet.se

Källa: <http://www.barnmisshandelavmyndighet.se/PDF/masteandras.pdf>

Remissvar till SOU 2009:68 och svar på socialstyrelsens enkät om "Barn och unga i familjehem"

FACO:s enkätsvar av 23 november 2010: Barn och unga i familjehem - förslag till förändringar

Källa: http://www.faco.nu/pdf/Barn_och_unga_i_familjehem_FaCO_Svar.pdf

Forum för familjevårds remissvar till SOU 2009:68 av 29 oktober 2009

Källa: http://www.forumfamiljevard.se/dokument/Remissvar_LBU_till_SOU_2009.pdf

Rädda Barnens remissvar till SOU 2009:68 av 30 oktober 2009

Källa: http://www.rb.se/SiteCollectionDocuments/Remissvar/Barnskyddsutredningen_SOU_2009_68.pdf

FACO:s Medlemstidningar

- Aktuellt Magazin, Nr 2, 2006: Familjehemmens villkor
- Aktuellt Magazin, Nr 3, 2009: Att vara familjehem
- Aktuellt Magazin, Nr 5, 2009: Hemflytt
- Aktuellt Magazin, Nr 1, 2011: Familjehemmen, barnen och politiken